

**Lokalne konzultacije sa predstavnicima civilnog društva
o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim
zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u nekadašnjoj
SFRJ (REKOM)**

09. 05. 2009. , Livno

Poslovno trgovinski centar „FORUM“

Organizator: Centar za građansku suradnju

Program

- 10: 00 -10: 15 **Otvaranje skupa**
Sonja Garić, Centar za građansku suradnju, Livno
- 10: 15 – 10: 30 **Konzultacije civilnog društva o osnivanju REKOM**
- Cilj konzultacija
 - Povijest/istorijat inicijative za osnivanje REKOM
- Govornik: Vehid Šehić, Forum građana Tuzle, Tuzla
- 10: 30 – 11: 00 **Iskustvo drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti**
Govornik: Eugen Jakovčić, Documenta, Zagreb
- Osnivanje komisije
Kriteriji za izbor i način izbora članova komisije
Mandat komisije
Javno slušanje žrtava
Ovlaštenja komisije
Odnos prema počiniocima zločina
Istraga o prisilno nestalim osobama
Reparacije za žrtve ratnih zločina: materijalne i simboličke
- 11: 00 – 11: 30 **Zašto REKOM?**
Govornik: Aleksandar Trifunović, Medijski projekat *Buka*, Banja Luka
- 12: 00 – 13: 30 **Zašto i kakav REKOM**
Prijedlozi i preporuke
- 14: 30 – 16: 00 **Zašto i kakav REKOM**
Prijedlozi i preporuke
- 16: 00 – 16: 30 **Zaključci**

Učesnici

	Ime i prezime	Organizacija/Udruženje
1.	Jozo Vidović	Udruga obitelji poginulih branitelja, Livno
2.	Anto Mišković	Centar za građansku suradnju, Livno
3.	Danka Zelić	Udruženje građanki Grahovo, Grahovo
4.	Mirsad Cero	Medžlis islamske zajednice, Livno
5.	Ale Kamber	Dnevni Avaz, Livno
6.	Jasminka Cero	Udruženje boraca <i>Liga patriota</i> , Livno
7.	Sead Delalić	Udruženje logoraša Livno, Livno
8.	Karolina Kasalo	Udruga Viktorija, Livno
9.	Ago Pivčić	Centar za građansku suradnju, Livno
10.	Nađa Borić	Centar za građansku suradnju, Livno
11.	Snježana Filipović	Brčko
12.	Nurka Bašić	Teledom, Glamoč
13.	Himzo Zlatarević	Udruženje logoraša Glamoč, Glamoč
14.	Željka Mihaljević	Novinarka, Livno
15.	Hajro Gromilić	Livno
16.	Dijana Čačija	Novinska agencija Fena
Uvodničari i organizatori		
17.	Sonja Garić	
18.	Vehid Šehić	Forum građana Tuzle, Tuzla
19.	Eugen Jakovčić	Documenta, Zagreb
20.	Aleksandar Trifunović	Medijski projekat <i>Buka</i> , Banja Luka
21.	Aleksandra Letić	Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj
Posmatrači		
22.	Miroslav Lilić	Crveni križ, Livno

Sonja Garić: Dobar dan cijenjene dame i gospodo. I ime *Centra za građansku saradnju* i u ime Koalicije za REKOM ja vam zahvaljujem što ste danas odvojili svoje slobodno vrijeme i došli na Konsultacije koje mi organiziramo u sklopu Koalicije za REKOM na razini BiH. Naime, *Centar za građansku suradnju* je sa još pet organizacija u Koaliciji za REKOM. Šta REKOM predstavlja? Sama riječ REKOM kaže da je to regionalna komisija, ustvari, ovo je inicijativa za osnivanje regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava na području bivše Jugoslavije. Ja vam svima u ime organizatora, *Centra za građansku suradnju* zahvaljujem i, danas neću pretjerano govoriti ja već imamo naše goste.

Tu je gosp Vehid Šehić iz *Foruma građana Tuzla* koji će biti moderator današnjeg skupa i kolega iz Banjaluke Aleksandar Trifunović, on je inače član Koordinacijskog vijeća KOREKOM-a i gosp. Eugen Jakovčić, koji radi za *Dokumentu Zagreb* koja je jedan od inicijatora današnjeg, a, znači osnivanja regionalne komisije. Inače, ova Inicijativa je pokrenuta 2006. godine od strane tri organizacije. To je *Dokumenta Zagreb*, *Forum za humanitarno pravo* Beograd i IDC odnosno *Istraživačko- dokumentacioni centar* iz Sarajeva. IDC iz Sarajeva je ove godine izašao iz te Inicijative i umjesto njega na razini BiH ovaj posao će odraditi pet organizacija između kojih je jedna i *Centar za građansku suradnju*. Ja bih vas molila samo sad još neke tehničke stvari pošto će cijeli skup biti sniman i video snimka će biti izložena na web stranici *Fonda za humanitarno pravo* iako na ovim papirima pišu vaša imena ja bih vas, kada pođe rasprava, ja bih vas lijepo zamolila da se predstavite i da kažete u ime koje organizacije i onoga koga zastupate. Još jedna stvar vezano za ručak, imamo jedan papir, imamo dva menija pa bih vas zamolila da se svi pribilježite ono što ćete jesti i za goste naše koji dolaze sa strane gđa Nađa Borić, koja je inače moja kolegica, radi sa mnom u uredu, će pokrivati troškove puta naših gostiju. Vezano još za tehničke stvari htjela sam reći da ćemo putne troškove nadoknaditi u vrijeme pauze tako da nakon ručka svi možemo ići i pauzu smo predvideli negdje oko 12 i 15 ali pošto će Vehid moderirati on će u dogovoru sa svima nama odrediti kad će to biti. To je što se tiče tehničkih stvari. Ja bih sada prepustila riječ gosp Vehidu Šehiću koji je moderator današnjeg skupa. Hvala vam lijepo.

Vehid Šehić: Hvala velika. Meni je drago opet što sam u Livnu, što sam, vidim neke ljude s kojim sam eto u nekim kontaktima još od 97. godine kad smo se prvi put ovdje negdje sreli i započeli nekakav proces u ovoj našoj državi ali sigurno sa težnjom da se te pozitivne vibracije prenesu i na naše susjedstvo jer uvijek smo bili svjesni da ćemo mi stabilizirati situaciju u BiH ukoliko bude stabilna i Hrvatska i Srbija. Naš je usud takav a kažu da je ljudski imati najbolje odnose sa svojim komšijama ili susjedima. Kao što je već Sonja rekla, ovo je jedna od 15 konsultacija koje će u ovoj godini biti održane na teritoriji BiH. Ovakve slične konsultacije se, moram reći, održavaju i u drugim državama regiona odnosno prostora bivše Jugoslavije, znači Hrvatska, Srbija, Crna Gora, Makedonija i Kosovo. Kosovo sam ostavio namjerno zadnje jer i tu, nažalost moram još uvijek biti pažljivi kad se o tome govori zbog situacije kod našeg istočnog susjeda kad se govori o samom Kosovu. Ja bih, prije nego što započenemo sa ovim nekim izlaganjima zamolio vas da se ipak prije samog početka predstavimo, imenom i prezimenom, odakle dolazimo, iz koje organizacije dolazimo kako bi mi mogli možda i na takav način usmjeriti ovu čitavu našu diskusiju, ove naše Konsultacije, jer znate, drukčije je kad imate 80 posto udruženja žrtava onda je razgovor s njima, mora biti na jedan drugačiji način. Ukoliko imamo razgovore koji se tiču i nekog teorijskog, praktičnog političkog djelovanja ili razmišljanja o čitavoj ideji onda se sigurno na jedan drugačiji način pristupa. Ja ne krijem da sam uvijek bio ljevičar pa ću zamoliti s moje lijeve strane da krene pa nek se predstavi.

Aleksandar Trifunović: Kao što je rečeno u uvodu prije svega sve ću vas lijepo pozdraviti. Imaću priliku kasnije da govorim. Ja sam Aleksandar Trifunović, urednik sam medijskog projekta *Buka* iz Banjaluke. Inače sam jedan od program koordinatora u Nansen dijalog centru Banjaluka i unazad, pa bogami nekih 12 godina radimo na prostoru sa projektima kojima se bavimo, radimo na prostoru cijele BiH i regije.

Aleksandra Letić: Aleksandra Letić iz Helsinškog odbora za ljudska prava iz Bijeljine

Hajro Gromilić: Hajro Gromilić, građanin Livna. Pratim, a istovremeno sam i član ove divne organizacije. Donedavno, 13 godina dopisnik *Oslobođenja*, sad u penziji ali i dalje povremeno pišem kao i za *Glas antifašista* i neke revije i nadam se da ću i danas govoriti.

Željka Mihaljević: Željka Mihaljević Livno, novinarka, dopisnica više medija iz Republike Hrvatske, iz BiH, i jedna od suvlasnica lokalne radio postaje. Ovdje prisutna i kao novinar i kao građanin.

Himzo Zlatarević: Himzo Zlatarević iz Glamoča, predsjednik Skupštine *Udruženja logoraša* Glamoč

Nurka Bašić: Nurka Bašić, *Teledom Glamoč*

Snježana Filipović: Snježana Filipović iz Brčkog. Možda samo da pojasnim, ja iako radim za Istraživačko-dokumentacioni centar trenutno a koji se povukao, kao što ste i čuli iz ove Inicijative ovdje prisustvujem zato što od samog početka rata kroz rad raznih organizacija MKCK u toku rata i poslije rata, zatim Helsinški odbor za ljudska prava i kroz mnoge projekte, ova ideja mene kao osobu jako zanima i u kom će pravcu to da se razvija tako da sam ovdje prisutna kao Snježana Filipović.

Nađa Borić: Nađa Borić, *Centar za građansku suradnju* iz Livna

Ago Pivčić: Ago Pivčić iz Livna, predstavljam *Centar za građansku suradnju*

Karolina Kasalo: Karolina Kasalo, dolazim ispred Udruge *Viktorija* Livno

Sead Delalić: Sead Delalić, *Udruženje logoraša* Livno

Jasminko Cero: Jasminko Cero, *Udruženje boraca Liga patriota*

Ale Kamber: Ja sam Ale Kamber, dopisnik *Avaza*, građanin trenutno ovdje i sociolog po zanimanju kojeg jako zanimaju ove stvari, susreti, pomirenja i tako dalje. A inače vam svima skupa sada čestitam današnji dan, to je Dan pobjede nad fašizmom i Dan Evrope. Simbolika, poklopilo se, mi i sve to skupa.

Mirsad Cero: Mirsad Cero, *Medžlis islamske zajednice* Livno

Danka Zelić: Danka Zelić, predsjednica nevladine organizacije *Udruženje građanki Grahovo*. U ovom projektu sam od početka zajedno sa *Centrom za građansku suradnju*. Ovo me jako interesira posebno zato što dolazim ispred organizacije i ispred prostora gdje je rat nažalost učinio svoje. Svako ko je bio u Bosanskom Grahovu zna za ratne strahote u Grahovu, hvala.

Anto Mišković: Anto Mišković, još uvijek nominalno i formalno predsjednik *Centra za građansku suradnju*.

Jozo Vidović: Jozo Vidović, predsjednik *Udruge obitelji poginulih branitelja* podružnice Livno

Miroslav Lilić: Miroslav Lilić, tajnik Crvenog križa Livno

Sonja Garić: Sonja Garić, *Centar za građansku suradnju*, organizator današnjeg skupa i inače osoba koja podržava ovu ideju.

Dijana Čaćija: Ja se ispričavam, okasnila sam, Dijana Čaćija, dopisnica Fene.

Eugen Jakovčić: Eugen Jakovčić, ja sam novinar i bio sam urednik i voditelj i utemeljitelj, kako bi se reklo jednog zanimljivog medijskog projekta koji se, koji je funkcionirao u Splitu od 1995. Sve do prosinca 2008. godine i na ovom projektu sam kao novinar već dvije godine a od siječnja -januara 2009. godine sam u Documenti u Zagrebu, radim kao koordinator za inicijativu REKOM za Hrvatsku. Takođe mi je drago što sam tu u Livnu, i nadam se da ćemo svi skupa zajedno i mi koji imamo više iskustva i neke kolege koje imaju manje iskustva u REKOM-u i vi koji možda nemate dovoljno informacija, zapravo da ćemo danas uspjeti negdje naći zajedničku poveznicu, crtu zapravo na način u kratkim informacijama vam predočiti zapravo što je ova ideja, zašto ova ideja, zašto u ovom momentu, i zapravo gdje smo sada, gdje je taj proces u ovom trenutku. Evo ja Vehidu prepuštam.

Vehid Šehić: Ja sam Vehid Šehić, predsjednik *Foruma građana Tuzla*. Vi ste uz poziv dobili i ovaj radni materijal iz kojeg ćete se moći upoznati i o istorijatu, o iskustvima drugih tako da mi nećemo baš ići u detalje, ono što smo nekad radili, na nekim konsultacijama, jer želimo da ostavimo vama što više prostora kako bi u jednom dijalogu, u razmjeni mišljenja došli do možda nekih rješenja zajedničkih, da vidimo šta bi to trebalo eventualno buduća komisija, ukoliko naši političari pokažu dovoljno sluha za činjenicu, da pokažu spremnost da se suoče s prošlošću, šta bi ona trebalo da radi, što bi njen mandat bio. Što mi je jako bitno a ono što moram da kažem da je ovo i glavni naš zadatak ljudi koji učestvujemo u promovisanju ove ideje da niko nema pravo da određuje mandat te komisije unaprijed nego upravo učesnici u prvom redu udruženja žrtava različitog tipa, od logoraša, nestalih, udruženja nestalih, silovanih itd. jer to je naša moralna obaveza jer ovo sve što se čini, čini se u prvom redu radi žrtava kako bi one mogle dobiti određeni vid satisfakcije. Ja namjerno neću u ovom trenutku govoriti o toj materijalnoj satisfakciji jer mislim da nam je u prvom planu da ipak utvrdimo što je moguće više činjenica o svemu što se dešavalo na ovim prostorima a iz čega su prozilazila krivična djela ratnog zločina pa i onog najtežeg oblika koji se zove genocid kao da i utvrdimo druge teške povrede ljudskih prava odnosno teške povrede humanitarnog prava. Istorijat same inicijative ovog REKOM-a on je relativno dug ali je istovremeno i relativno kratak. Mi moramo ipak reći da je on započeo sa snažnijom željom da se nešto ovako uradi tek 2008. godine jer želja mnogih na ovim prostorima je bila činjenica da se konačno utvrdi koliko – toliko tačan broj žrtava rata. Mi smo bili svjesni činjenice da se sa žrtvama i sa brojem, ali ne samo brojem nego i imenima i prezimenima manipulisalo da je bilo 300 hiljada, 250, 200 hiljada naročito kada je u pitanju BiH, ali niko u 10 ili 12 godina nakon rata nikad nije ponudio da te brojke pretvori u imena i prezimena, odnosno da da identitet tim svim žrtvama. IDC iz Sarajeva je uspio da uradi jedan dio posla. On je utvrdio negdje blizu 100 hiljada žrtava na svim stranama i to je jedini do sad izvor gdje imamo tačno ime i prezime

i one druge podatke koje daje za pravo da se radi o osobi koja je navedena da je žrtva rata. Nažalost, političari su vrlo često zloupotrebjavali broj žrtava, ne sa ciljem da se utvrdi njihov broj jer to, moram reći iskreno, nikad nije odgovaralo, jer suočavanje sa prošlošću je bolan proces za mnoge i mi to možemo vidjeti u svakodnevnom životu pa možda i jučerašnja presuda i neke presude u BiH koje teško ljudi prihvataju dio svog života u kojem su izdali nekakve temeljne ljudske vrijednosti života. Nažalost, mnogo je tih koji danas slobodno šetaju ovim prostorima i mi svjesni činjenice da, nažalost, pravosudni organi u svim državama ovog regiona, naročito u BiH, zbog masovnosti zločina neće moći sve procesuirati tako da će mnogi ostatiti nekažnjeni, činjenicom da nikada neće biti utvrđeno putem svjedoka da su oni nešto počinili jer priroda će učiniti svoje i danas mnogi svjedoci umiru. Život je ipak ograničenog trajanja, mnogi osumnjičeni za ratne zločine umiru, mnogi svjedoci, ono što predstavlja poseban problem, se nalaze diljem ovog svijeta od Novog Zelanda do Kanade i ne žele da učestvuju u ovom procesu. Mi imamo primjera da ljudi mole da ne svjedoče, da ne govore o nekim stvarima jer oni su jedan dio svog života i tu stranicu svog života prevrnuli. Ostatak života žele da provedu u jednom drugačijem ambijentu ne podsjećajući se na to. Međutim, mi koji živimo ovde imamo tu obavezu da ne bi ponovili greške nekih koji su ranije živjeli. Ja moram reći da je i sad aktuelno jako činjenica da se otkrivaju masovne grobnice nakon 45. godina. To vidimo sada i u Sloveniji i u Hrvatskoj, vidimo da se već nagovještavaju otkrivanja nekih masovnih grobnica i u Vojvodini i, nažalost, uvijek to postane hit politička tema a čim postane hit politička tema najmanje se vodi računa o žrtvama, o, porodicama tih ljudi da bi oni eto imali satisfakciju i da bi imali priliku da na jedan ljudski, dostojanstven način sahrane te posmrtno ostatke, oni su nažalost samo kosti ili dijelovi kostiju na način kako to zdrav razum prihvata. Znači, od 2008. godine ove tri organizacije, Fond za humanitarno pravo, Dokumenta iz Zagreba i IDC iz Srajeva došli su nakon završetka jednog dijela posla do ideje da bi bilo dobro da se formira jedna Regionalna komisija koja ne bi utvrdila istinu nego bi utvrđivala činjenice a onda bi drugim, naučnim disciplinama ostavila mogućnost da utvrdi istorijsku činjenicu odnosno istorijske istine kako bi spriječili stvaranje mitova o nečemu, kako bi spriječili manipulaciju o stradanjima tokom proteklog rata na ovim prostorima. Zato su za nas apsolutno prihvatljive činjenice jer niti ova komisija u ideji svih ljudi koji su okupljeni oko nje nije da utvrđuje odgovornost nekog jer to ćemo ostaviti institucijama koje rade, u prvom redu, pravosudnim organima. Međutim, mi imamo pravo da utvrđujemo tu neku moralnu odgovornost, neku političku odgovornost za one za koje se utvrdi na osnovu činjenica da su odgovorni. Neće optuživati komisija nikog, eventualno optuženja i odgovornost ta političko-moralna pa i krivična će proizilaziti iz činjenica koje ova komisija utvrdi. Moram reći, pošto radimo u BiH, i sve kolege, bez obzira gdje žive, da li žive u Hrvatskoj, Crnoj Gori, Makedoniji ili Srbiji shvataju realnost u BiH, shvataju činjenicu da su se ovdje desili najteži zločini, najmasovniji zločini, različiti tipovi zločina koji još do sad nisu bili poznati u međunarodnom krivičnom pravu, da nam je posebno stalo da se te činjenice o svim dešavanjima u BiH ipak otkriju na jedan pravi način. Mi smo svjesni činjenice da se malo govori, npr. kad smo u ovoj regiji, malo se govori šta se dešavalo da tako kažem u regiji Livno pa ću uzeti tu Drvar, Tomislavgrad, Glamoč itd. i 92. i 95. godine. To je još uvijek tabu tema, o njoj se vrlo teško govori. Normalno da ta težina života ljudi koji su to i preživjeli ima uticaja i na njih individualno, da se ljudi povlače, da je izgubljeno povjerenje u mnoge institucije u ovoj državi. Da bi se došlo do nekih relevantnih činjenica koje bi ukazivale na eventualnu krivičnu odgovornost za počinjene i zločine i ratne zločine na ovom području i 91. i 95. godine. Ja uzimam te dvije godine kao ključne godine jer ipak jedan dio 93. 94, je bio relativno mirniji u odnosu na ostale dijelove BiH.

Hajro Drominić: Nije!

Vehid Šehić: U odnosu na ostale dijelove BiH, molim vas. Ne možemo, mi znamo šta se dešavalo i u Srednjoj Bosni i oko Sarajeva i u Zapadnoj Bosni to je, ali pošto mi ne dijelimo žrtve po tom regionalnom, za nas je svaka žrtva pojedinačno jako bitna zato nam je i stalo da se utvrde činjenice i u BiH ali i u ovom dijelu o čemu ćete vi sigurno govoriti. Ono što smo mi željeli da čitav ovaj proces konsultacija ne dobija neku političku konotaciju nego stvarno da govorimo o činjenicama jer, ja se bojim, kad se govori o ratnim zločinima, o zločinima sa onim političkim predznakom onda se mi u tome gubimo i kad politika prevlada nad činjenicama onda možemo dobiti nešto što nas može odvesti u sasvim drugačijem pravcu. Ono što mi želimo da se ovdje o žrtvama govori kao žrtvama sa svojim imenom i prezimenom, kada govorimo o zločincima da govorimo o njima kao ljudima, nažalost, sa imenom i prezimenom da u ovom trenutku se ne govori sa pozicija nacionalnog, hrvatske žrtve, bošnjačke žrtve, srpske žrtve nego da mi utvrdimo te činjenice a onda će neki drugi iz tog čitavog spleta raznih činjenica utvrđivati i nacionalnu pripadnost i polnu pripadnost i ono sve što bude određene naučne discipline interesovalo da bi trebalo utvrditi. Nakon što je ova inicijativa već zaživjela kroz, moram reći, Koaliciju za REKOM, a tu je trenutno negdje oko 170 nevladinih organizacija u ovom regionu i pojedinaca, jer otvorili smo to i za pojedince koji za sebe i predstavljaju određene institucije, određene vrijednosti kao i za mnoge nevladine organizacije koje učestvuju u toj Koaliciji koja ima u prevashodnom zadatak da u ovom periodu afirmiše ideju regionalne komsije, da kroz konsultacije sa svim segmentima, moram reći, civilnog društva, premda ga mi u BiH još uvijek nemamo, sa predstavnicima medija koji su jako bitni u ovom čitavom procesu, ja ovdje vidim jednu katarzu mnogih nosilaca medijskih funkcija koji su nažalost 90-tih godina imali i jednu jako negativnu ulogu u stvaranju jednog ambijenta nepovjerenja koji je eskalirao i u rat i u zločin. Možda je ovo šansa da se vrate onom što mediji u principu treba da budu, oni prenosnici jedne objektivne informacije o svemu što se dešavalo i ovo je šansa i za medije da tako kažem, očiste svoj uprljani obraz. Ovo ne govorim generalno ali nažalost mi smo svjedoci šta se radilo 89. i 90. godine u pripremi svega što se dešavalo. Čitava ova Koalicija za inicijativu o osnivanju REKOM-a održava i svoje forume gdje se sastaju svi ili većina predstavnika iz čitavog regiona gdje se sumiraju određeni rezultati i na osnovu tih rezultata se utvrđuju dalje aktivnosti. Ono što je jako bitno reći je da smo mi svjesni činjenice težine da današnji političari apsolutno ili još uvijek većina nije spremna da se suoči s prošlošću. Vi dobro znate, ja mislim da smo mi u Livnu imali jedan sličan Okrugli sto kad je bila ideja o formiranju komisije istine i pomirenja u BiH. Razgovarali smo i svi su to podržali, moram vam reći da su to podržali i neki koji danas leže u Hagu što je opet upućivalo na činjenicu da su mnogi podržali to ne da bi se stvarno utvrdile činjenice nego da bi kroz neko svoje djelovanje, vjerovatno zbog političke moći koju su imali spriječili utvrđivanje činjenica jer te činjenice, evo i danas vidimo, mnoge su odvele put Haga, mnogi će, ja se nadam, završiti i pred nacionalnim pravosuđem. Ono što je za nas jako bitno, danas mnogi kažu, pa dobro, naši sudovi to procesuiraju, i Sud u BiH, i u Hrvatskoj i u Srbiji, to je istina. Međutim, činjenica da to nije urađeno unutrašnjom voljom, unutar Hrvatske, BiH i Srbije nego velikim pritiskom međunarodne zajednice. Nikada ne bi došlo do procesuiranja ratnih zločina ni u Sarajevu ni u Zagrebu ni u Beogradu, da nije bilo velikog pritiska i ucjena međunarodne zajednice da će se morati konačno domaća ili nacionalna pravosuđa početi baviti procesuiranjem ratnih zločina i na sreću to ide. Da li smo mi zadovoljni ili ne, to je nešto drugo. Činjenica da se danas još uvijek, i ono što je najbolnije i najnemoralnije trguje sa žrtvama, vi ste svjedoci da se još uvijek u BiH negdje oko 12 i po hiljada građana ove države vode kao nestali. Vi ne možete dobiti, i to je postao danas veliki biznis, informacija o nekoj velikoj masovnoj grobnici ili pojedinačnoj grobnici se naplaćuje po 50, 100 hiljada maraka. Mislim, što je jako nemoralno. Možda je tome kumovala i

međunarodna zajednica koja je uvijek države nagrađivala za ono što su oni morali da urade a to je jedna vrsta korupcije i vi znate dobro, ukoliko uhapsite Miloševića dobićete 500 miliona kredita ili ukoliko izručite Antu Gotovinu mi ćemo vas primiti ovdje. To je bila jedna vrsta ucjene i to je za mene bila moralna korupcija. Ja njih shvatam ali se tada počelo nagrađivati nešto što smo mi kao države bili obavezni da uradimo. I nažalost i naši su ovi u BiH, i u Srbiji i u Hrvatskoj prihvatili tu činjenicu i sada žele debelo da naplate informaciju o masovnim grobnicama. Možda će i ove konsultacije, i to je naša želja, ukoliko uspijemo u tome mi smo ostvarili jedan veliki cilj da ipak ljude natjeramo da razmišljaju, da shvate da je najljudskije otkriti mjesto nekog ratnog zločina, otkriti mjesto gdje su ljudi sahranjeni jer u suprotnom, kako to i teoretičari kažu ali kako i život nameće, kriti neke činjenice o ratnom zločinu je faktički jedna vrsta saučesništva, odnosno jedno još što je pogubnije, amnestiranje nečeg što se amnestirati ne može jer znamo svi da ratni zločini ne zastarjevaju. Nakon svih konsultativnih sastanaka u vrhu, pošto postoji Koordinacijsko vijeće regionalne komisije došlo se na ideju ovih konsultacija i mi ćemo sigurno u BiH pokriti čitavu teritoriju BiH, ponovio se jedan krug konsultacija i sljedeće godine kako bi se što veći broj građana, nevladinih organizacija, naročito udruženja žrtava upoznao i sa ciljevima ali istovremeno da imaju jednu aktivnu poziciju i da učestvuju i da oni kreiraju budući mandat ove komisije. Negdje to ide lakše, negdje to ide teže. Znae, neko, kad živite u vremenu ekskluzivnosti, znate, neko ima ekskluzivno pravo da zastupa nacionalne interese, neko ima ekskluzivno pravo da zastupa nekakvu, političku ideologiju, neko želi da ima ekskluzivno pravo da je on žrtva i da više niko drugi nije žrtva. Mi moramo ipak to svesti na jedan drugačiji način, da je žrtva žrtva i da niko nema pravo da sprečava drugog da otkrije neke elemente o žrtvama i nad drugom, nad predstavnicima, da tako kažemo, i drugog naroda. Kad sam govorio o političkom, a što nam se dešava kroz ove konsultacije, vrlo često se postavlja pitanje proirode rata i to postavljaju i predstavnici udruženja žrtava. Ja mislim da u ovom trenutku nama nije prioritetni cilj, premda je i to cilj, ali naš prioritetni cilj je da se utvrde činjenice o ratnim zločinima i drugim teškim povredama humanitarnog prava. Mi smo imali konsultacija gdje se govorilo, znate, bila je agresija, nije bila agresija, građanski rat i onda se pobjegne od teme, one teme o kojoj bi trebalo ubuduće da se bavi regionalna komisija. Mi ne sprečavamo da se i o tome govori, razumijete, to nas uvijek odvede u jednom drugom pravcu u politiku, priču o Miloševiću, priču o Tuđmanu, priču o Aliji, a onda opet zanemarimo ono što u principu sve, sva udruženja žrtava najviše boli jer oni u ovom trenutku žele da saznaju određene činjenice koje im još uvijek nisu dostupne. Ono što je, ja ću polako privoditi kraju jer će se govoriti i o iskustvima drugih, u drugim zemljama ideja je da se nakon provedenih ovih konsultacija koje bi trebalo da traju do kraja 2010. godine stvori i politička volja unutar ovih zemalja kako bi parlamenti, što bilo najidealnije, parlamenti donijeli zakone. Svaki parlament zakon o regionalnoj komisiji za utvrđivanje činjenica čime bi izbjegli činjenicu da, ukoliko bi to radili predsjednici država, kod nas u BiH i to je problem jer imamo trojicu koji bi se teško usaglasili. Ukoliko bi to predsjednici donijeli ukazom jer oni mogu ukazom donijeti jednu takvu odluku ona može biti kratkog daha jer čim, ako ode taj predsjednik s mandata dođe drugi i njega to ne obavezuje. Ipak, ako bi prošla ovakva ideja kroz parlament onda bi ona imala zakonsku snagu. Koliko će se u tome uspjeti zavisi. Čitava ova Inicijativa pa i ljudi koji su je pokrenuli ne mogu garantovati jer to nije u rukama i nevladine organizacije ne i svih političkih stranaka nego one samo koje participiraju u parlamentu. Ali ukoliko bi se izvršio jedan pritisak na sve, ukoliko bi pokazali objektivnost u želji da utvrdimo sve činjenice mislim da će doći jedna generacija političara koja je spremna da se suoči sa prošlošću, ne da bi se nekom svetili, ne da bi nekog mrzili nego da bi upravo sprečili i osvetu i mržnju jer ona ide van institucija i mi znamo šta se u takvom slučaju dešava. Danas kada smo razmišljali koji je to period ova komisija da uzme onda smo željeli da budemo pravedni prema svima pa bi se ona bavila,

vremenski rečeno, periodom 91. -2001. kad imamo te zadnje sukobe u Makedoniji, sukob između Albanaca i Makedonaca, gdje je i dole bilo ratnih zločina. Mi znamo i da je jedan od ministrara unutrašnjih poslova i sankcionisan i bio optužen pred Haškim tribunalom. Cilj je, a naročito ja govorim za BiH, a meni je stalo i za Srbiju i Hrtavsku, ja znam, jer često sam i u Vukovaru, znam bol tih ljudi, i na Kosovu ali BiH ima jedno posebno značenje ovde, cilj je da prvo izgradimo povjerenje jedni između drugih u ovome. Ja sam svjestan činjenice i to su mnoge nevladine organizacije isticale, da li je opet ovo nešto gdje ćemo mi biti zloupotrijebljeni a od ovoga neće biti ništa. Ja mogu garantovati u ime ljudi koji sa mnom sjede i drugih koji trenutno nisu ovde: ništa se neće uraditi što bi bilo u suprotnosti sa interesom u prvom redu udruženjem žrtava različitog tipa. Nema, to nema niko moralno pravo. Ja sam davno rekao da sigurno neću biti član te komisije, ovo radim iz jednog i mi radimo ovo iz jednog entuzijazma željom da, možda je to moje i profesionalno jer ja sam dugo radio i kao sudija da se stvarno utvrde činjenice i da više političarima izbijemo ovo kao jedan adut koji se vrlo često upotrebljava u predizbornim kapmanjama. Oni se bave žrtvama a kad dođu na vlast umjesto da donose određene zakone oni ih ne donose i želimo da ti političari, koji su još uvijek u ratnim rovovima i pucaju iz tih ratnih rovova na način kako oni to pucaju među nama stvaraju nepovjerenje i strah, da ne bave se time nego da bude jedna institucija u koju ćemo imati svi povjerenje i koja neće raditi po našim željama i ono što bi mi željeli da se utvrdi nego da utvrdi i činjenice. I to je glavni cilj. S druge strane mi želimo da, svjesni činjenice da će mnogi zločini ostati nekažnjeni, da se napravi knjiga pamćenja, jedan pregled svih zločina ili, bolje rečeno, stradanja ljudi na ovim područjima što bi bilo zapisano i dokumentovano, što bi se moglo koristiti kasnije i u historiografiji, u sociologiji jer ono što nije zapisano vrlo brzo će se zaboraviti. I ono što je kod nas posebno bitno, znate, time ću ja završiti ovaj svoj dio, kasnije ću se vjerovatno uključivati, da kod nas ljudi kažu oprostićemo ali nećemo zaboraviti. Danas se dešava suprotan proces, zaboravlja se ali se ne oprašta. Što je daleko, daleko pogubnije za nas jer ne opraštaš a zaboravio se i ne znaš zašto ne opraštaš. Mi želimo upravo zbog tih činjenica da se utvrde činjenice onda da svako ponaosob sam, bez uticaja bilo koga odluči da li će oprostiti ili neće oprostiti, da li će s nekim graditi odnos povjerenja ili neće graditi, da li će se s nekim pomiriti ili ne, to se ostavlja u principu čovjeku pojedincu jer oni na to jedino ima pravo. Znači cilj, na kraju da kažem, da ono sve što se desilo a što se tiče ratnih zločina i teških povreda humanitarnog prava mora biti zapisano a želja je nas koji smo tu da i sva mjesta stradanja budu obilježena na jedan simbolički način u čitavoj BiH ali i čitavom regionu. Ja bih želio da to bude jedan jedinstven znak sa svojom simbolikom koji bi bio postavljen, hajde uzeću ono što znamo u ovom trenutku i u Grabovici, i u Srebrenici i ovde negdje u Livnu i da nas taj znak upozorava, i nas i buduće generacije kad se bude prolazilo da se nešto tu ružno desilo i da znaju da se to ružno desilo. Eto, ja bih u ovom svom dijelu toliko, a sada bih zamolio Eugena Jakovčića koji će nam govoriti o iskustvima drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti jer bilo je preko trideset komisija koje su se u raznim državama bavile ovom temom.

Eugen Jakovčić: Pa, iskustvo drugih. Govorimo o iskustvima drugih zemalja koje su osnovale, imale komisiju, je jako bitno ali negdje mi se čini, zapravo temeljem ovoga što je gosp. Vehid govorio, ja ću se isto malo vratiti na ovaj naš proces. Zašto je on pokrenut i naprosto u ovom trenutku imam toliko informacija koje želim s vama podijeliti međutim, isto također želim da apsolutno te informacije stavite u kontekst i da vam apsolutno budu jasne. Prema tome, govoreći o iskustvu drugih neću vam, naravno, proćemo te informacije koje moramo proći, ali ne bih vas puno s njima opterećivao jer naprosto, za razliku od iskustva drugih ovo je prvi put da se ovakva jedna komisija kao jedan od zanimljivijih vansudskih mehanizama zapravo odnosi na više država, više zemalja tako da mi naprosto

gradimo, bez obzira na iskustvo drugih jednu posve svoju, vlastitu našu regionalnu priču. Ja bih se također želio, prije nego što krenem, najprije. Drago mi je što sam u Livnu, što sam tu s vama. Neke moje veze s Livnom su, osim što prolazim kroz Livno kad se ide na skijanje na Kupres, kako je to običaj u Splitu, znam dvoje krasnih kolega iz Livna pa su mi oni isto asocijacija na Livno. To je bivši zamjenik urednika u Feral-u Vladimir Matijanić, sada zamjenik glavnog urednika Slobodne Dalmacije i kolega Maganić, fotoreporter koji je tragično stradao. Tako da su te veze i moj nekakav odnos prema Livnu gledajući s moje novinarske perspektive, jako pozitivne. Također, čast mi je što sam, naprosto da govorim s ljudima kao što je Vehid koji je institucija sam za sebe i kao pravosudni djelatnik i kao aktivist i također, jedna ljepa, pozitivna priča koja dolazi iz Tuzle. Drago mi je što sam tu gdje je kolega Trifunović iz Banjaluke koji radi jedan krasan projekt u jednom potpuno šizofrenom i čudnom ambijentu i zapravo radi kontra struje, što bi se reklo. Drago mi je što je tu kolegica Aleksandra iz Bijeljine, iz tog istočnog dijela BiH, koja je zaista natopljena, svjeveroistočne, ispričavam se, koja je natopljena zaista sa puno boli, tuge i velikih zločina koji su naprosto nezamislivi. Drago mi je što je kolegica Snježana tu, iz IDC-a jer ja sam ovdje formalno danas naravno ispred *Dokumente*, jedne od organizacija koja je sa *IDC*-om i *Fondom za humanitarno pravo* iz Beograda pokrenula cijelu ovu Inicijativu, ne zato što su naprosto jednog dana odlučili da bi to trebalo napraviti, nego naprosto temeljem onoga što te tri respektabilne i vrlo važne nevladine organizacije u ovoj regiji rade zapravo već godinama i kao što sam u jednom momentu spomenuo upravo kontra struja. Upravo, ja bih rekao, te tri organizacije su stavile žrtve u glavni fokus i te tri organizacije zapravo, prvenstveno tu mislim na *IDC* su u BiH već napravile jednu veliku stvar, to je poimenični popis žrtava. Također, taj proces sada *Fond za humanitarno pravo* radi na Kosovu a *Dokumenta* je od siječnja ove godine, od januara, krenula također sa poimeničnim popisom svih žrtava u Hrvatskoj. Jedan vrlo važan proces, ne znam koliko imate informacija i koliko u glavi imate, koliko je to bitno ali to je jako bitno, jako važno i to je proces bez kojeg zapravo i ova komisija neće moći raditi. Prema tome, je li u ovom momentu *IDC* s nama, je li *Fond za humanitarno pravo*, je li *Dokumenta* sasvim je nebitno, kao što je rekao Vehid. U Prištini u listopadu, u oktobru, 2008. je formirana velika Koalicija više od sto organizacija i to je sada velika Koalicija koja zapravo, ja bih rekao gura ovu priču prema vladama, parlamentima, prema političkim strukturama. Moram naglasiti da ne bi bilo zabune, mi nećemo osnovati komisiju. Komisiju mogu osnovati, naime komisije su službena tijela koja osnivaju službene institucije, parlamenti, vlade, ukazi predsjednika itd. Prema tome, mi smo oni koji vršimo pritisak u ovom momentu i na temeljima iskustva, da ne idemo daleko u Južnu Afriku ili ne znam Latinsku Ameriku. Temeljem nekog iskustva kojeg je Vehid spomenuo a to je s nekakvim propalim inicijativama za osnivanje komisije za istinu u BiH, pa zatim komisija, ne znam koliko znate, koju je pokušao osnovati u Srbiji premijer Koštunica, odnosno tada predsjednik SRJ, pa je tada cijela priča propala jer je komisija naravno imala za cilj, prije svega, da se sve to skupa zaboravi što se radilo u prošlosti. Nije imala taj istinski ovaj, istinsku želju da se suoči to društvo s prošlošću. Prema tome, na temelju tog iskustva mi smo negdje odredili da komisija, prije svega, mora imati regionalni ključ, o tome ću reći nešto kasnije, a isto također, odlučili smo da komisija naprosto mora osim tog regionalnog ključa da mora imati široku podršku prije svega nevladinih organizacija, udruženja žrtava, raznih strukovnih organizacija a također i predstavnika i predstavnica znanstvenih institucija itd. Prema tome, to je jedan zanimljiv proces koji je vrlo težak i svjesni smo, nemamo iluzija, da će to tek tako ići jednostavno ali kažem vam još jednom, želimo stvoriti prije svega jednu čvrstu osnovu, jedan dobar temelj, kako u niti jednom momentu u niti jednoj od faza o kojima je nešto više govorio gosp. Vehid zapravo, proces se ne bi srušio naprosto sam od sebe. A vrlo dobro znate, poznato vam je iz nekih ranijih ovakvih inicijativa da je to moguće u svakom zapravo trenutku. Prije nego što još krenem

na cijelu ovu situaciju s iskutvima drugih ja bih rekao da dolazim iz Hrvatske koja je, opet temeljem jučerašnjeg događanja u jednoj šizofrenoj situaciji i opet se zapravo lomimo i suočavamo s tom prošlošću ali ne više u neakvim povijesnim historijskim raspravama nego naprosto to je naša svakodnevnica. Naprosto bijeg Branimira Glavaša, ja i kolega Trifunović smo raspravljali hoćemo li ga možda vidjeti tu u ovim krajevima, s obzirom da su ga mediji tu negdje i locirali. Govorim vam uopće ne davajući analizu i ocjenu tog samog sudskog procesa govorim vam koliko je to teško i bolno u ovom momentu za Hrvatsku i koliko zapravo društvo apsolutno nije spremno se suočiti sa neakvim stvarima koje društvo zapravo, govorim o vladi, o političkim insitucijama koje dopuštaju takve stvari. Prema tome jako šizofrena situacija, jako teško je u takvom političkom kontekstu tražiti zapravo povratnu informaciju a nju ćemo tražiti od parlamenata i vlada je zapravo vrlo teško. Prema tome, potreban nam je jedan vrlo dobar proces, jako dobar proces, proces koji će zapravo dobiti podršku brojnih udruženja. Također, ono što bih želio naglasiti a to je da je ovaj proces naš proces. Ovaj proces nije proces Evropske komisije, neakvih međunarodnih institucija. Još jednom naglašavam, on je pokrenut iz regije, od respektabilnih organizacija koje zapravo žele da se naša društva suoče sa prošlošću ali sa prošlošću iz pozicije žrtava a ne iz pozicija istina i ne znam već onoga što smo imali do sada. Ovaj proces će biti težak. Vjerovatno i ovo moje i Vehidovo i kolege Trifunovića izlaganja će kod vas izazvati, možda već izaziva neakve vaše reakcije i otpore ali naprosto ovaj je proces, ja bih rekao, mijenjanje jedne paradigme koja je do sada bila prisutna a to je znate jako teško. Paradigme koja zapravo na neki način želi zaustaviti da se zločin poriče, da se zločin na neki način, da je prisutno poricanje zločina i da je na taj način prisutna relativizacija. Mi naprosto ovim procesom pokušavamo, što je Vehid u nekoliko navrata rekao, žrtve vratiti u glavni fokus pa da nam se ne događa da i u medijskim i svakim drugim analizama kada govorimo o žrtvama u Osijeku govorimo u relacijama Selotejp i Garaža ili u slučaju uhićenja Radovana Karadžića da zapravo mediji tjednima i mjesecima raspravljaju o njegovim ljubavnicama i mjestima gdje se skrivao a zapravo u niti jednom momentu ni u medijskom ni u političkom diskursu se ne pojavljuje zapravo sudbina žrtve i sudbina svih onih koji su bili žrtve tih i takvih političara.

Ja bih sada da krenem vam sa ovom, prije svega onim što je moja uloga ovdje i što smo negdje zajedno sa kolegicom Sonjom dogovorili a to je da vam damo negdje, jednu kratku analizu iskustva drugih zemalja, zapravo, u utvrđivanju činjenica o prošlosti. Naravno, tu su varijacije potpuno različite. Možda još jedna mala digresija, mi smo sada upravo i kao predstavnici KOREKOM-a i nekoliko velikih nevladinih organizacija prije dva tjedna bili u Njemačkoj na jednom studijskom putovanju i zapravo vidjeli smo i od Berlina pa do Buchenwald-a velikog nacističkog logora koji je do 45. funkcionirao kao nacistički a nakon 45. jednim svojim dijelom i kao Staljinistički logor, na neki način vidjeli smo kako je jako teško i jednom takvom bogatom, razvijenom društvu kao što je Njemačka zapravo suočiti se i sa svojom prošlošću i sa tom nacističkom i sa prošlošću komunizma koji je bio u toj drugoj polovici te podijeljene Njemačke. Njemačka je također imala svoju komisiju za istinu i pomirenje, međutim, opet vam kažem, potpuno je drugačiji kontekst, to je potpuno drugačiji primjer, to je društvo koje je u svojoj zapadnoj polovici jako iskreno i na jednom jako dobrim temeljima izgradilo tu priču suočavanja s prošlošću sa jako puno memorijala, sa jako puno kontakata između tog prosvjetnog sustava gdje je također u školama se na neki način, ja bih rekao u jedan kapilarni sustav koji naprosto prodire u sve pore društva, od parlamenta, politike, političkih stranaka, pa do, ne znam učionica, muzeja itd. Prije nego što krenem sa primjerima nekih drugih komisija a njih je jako bilo dosta u svijetu moram također, želio bih naglasiti značaj da cijelo vrijeme pokušavate raditi tu paralelu između iskustva drugih i onoga zapravo što mi imamo u regiji. Mi za razliku od svih tih društava koja su imala komisije kao što je Južna Afrika, Komisija za istinu i pomirenje koja je trebala nakon sloma Apartheid-a na neki način pomirit tu bjelačku i

crnačku populaciju, nakon niza komisija za istinu i pomirenje u Latinskoj Americi koje su također, nakon raznih diktatura imale za potrebu pomiriti ta društva u nekoj njihovoj suštini mi naprosto sa ovim procesom dolazimo kada je već jedan dobar dio sudskih procesa odrađen. Ta sva društva koja su do sada imala Komisiju nisu imala sudske procese kao što smo mi imali i u slučaju Haga i u slučaju regionalnih sudskih procesa odnosno procesa pred specijalnim sudovima i u Hrtavskoj i u BiH i u Srbiji. Prema tome, to je jedna velika razlika, ja bih rekao, nadam se da ovo neće zvučati onako, naprosto te komisije su se pojavljivale u zemljama, što se u Jugoslaviji uvijek naglašavalo, zemljama trećeg svijeta, nesvrstanim. Naime, mi ovu komisiju gradimo u jednom potpuno drugom kulturološkom kodu. Vehid je pravosudni djelatnik, ovo je jedan vansudski mehanizam. Evropa, ovaj srednjoevropski krug poznaje prije svega suočavanje s prošlošću odnosno, kroz sudske procese. Prema tome, još jednom naglašavam trebaće nam, zaista i puno vaših povratnih informacija ali da, takođe naglasimo, u jednom momentu će se pojaviti i ekspertna skupina koja će raditi na tom dokumentu odnosno na Mandatu koji bi komisija trebala imati i onda ćemo taj Mandat zapravo tako oformljen, sa ekspertima, inputima eksperata i vašim reakcijama nevladinih organizacija, udruženjima žrtava, poginulih i nestalih na neki način sve to zajedno ćemo uobličiti. Još jednom naglašavam, što je vrlo važno predati vladama odnosno parlamentima, političkim institucijama svake od pojedinih zemalja u regiji. Još jedan malo širi kontekst zašto je važan regionalni ključ?

Regionalni ključ je jako bitan. Istina je, to tako funkcionira, na drugoj strani. Istina o zločinu na Ovčari je u Beogradu. I mi smo na primjeru *Fonda za humanitarno pravo*, Nataše Kandić vidjeli da zapravo je to bila jedina ruka koja je svim obiteljima poginulih i nasilno ubijenih na Ovčari, zapravo Nataša Kandić i Fond su jedini pružili ruku tim žrtvama, rekli: Dođite u Beograd, mi ćemo vam osigurati taj siguran prostor i na neki način, u nekim konkretnim slučajevima Fond je, s obzirom da to omogućuje pravosudni sustav Srbije i izravno sudjelovao kao strana koja je u sudskom procesu zastupala žrtve. Prema tome, hrvatska vlada, u konkretnom slučaju ništa nije napravila da bi te žrtve dobile jedan siguran prostor. Jer, znate, pojaviti se na sudskom procesu u Srbiji gdje morate doći svjedočiti u sudnici, gdje se nalaze ljudi koji su ubili vaše najmilije morate priznati to je jako teško i to je jako bolan proces. Ista situacija se sada u ovom momentu događa, a ovo sve stavljam pod tu priču o tome zašto je potreban regionalni ključ, proces za logor Morin koji je bio, gdje su odvođeni također i civili ali i branitelji Dubrovnika u CG. Taj sudski proces je sada pokrenut. Žrtve koje bi trebale ići svjedočiti tamo također imaju problema, nisu pripremljene i u ovom momentu Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske sa *Dokumentom*, organizacijom iz koje ja dolazim zapravo intenzivno vodi razgovore da se na neki način temeljem ovog našeg iskustva kojeg imamo, da se tim žrtvama da suport, da se oni okuraže, da dođu, da se pojave na ta suđenja, da je to jako bitno. Toliko o suđenjima. Komisije za istinu su vansudski mehanizmi. Komisije utvrđuju odgovornost za počinjene zločine, naravno sudski procesi utvrđuju individualnu krivičnu odgovornost za počinjene ratne zločine, naravno u kontekstu konkretnog događaja ograničenog dostupnim dokazima i ja bih rekao ograničenog svim nespretnostima i ograničenjima našeg pravosuđa što, zapravo, imamo priliku vidjeti svakog dana. Pa evo jedan od posljednjih je ovaj u slučaj Branimira Glavaša. Naravno, za razliku od sudova, komisije se u svim dosadašnjim svojim izdanjima, od Južne Afrike preko Gvatemale, Argentine, Istočnog Timora, mislim da su vam ove koordinate po svijetu poznate, riječ je o zaista intenzivnim sukobima bilo unutargrađanskih, bilo unutar raznih pobunjeničkih skupina itd. , one se, prije svega, usredotočuju na žrtve i svoje nalaze, prije svega, zasnivaju na iskazima žrtava svjedoka. Nekad čak, kao u slučaju, bilo je dosta slučajeva u Južnoj Africi, također i neki počinitelji su se okuražili i došli zapravo na ta javna svjedočenja. Komisija predlaže također u svom mandatu, u dosadašnjim iskustvima, program reparacija za žrtve i članove porodica žrtava na osnovu nalaza o povredama ljudskih prava i

izraženih potreba žrtava komisije formuliraju materijalne reparacije, preporučuju obilježavanje Dana sjećanja, podizanje raznih memorijala itd. Ko osniva komisije? Mi smo razgovarali, odnosno Vehid je spomenuo, da postoje različita iskustva. Ako komisiju osnuje predsjednik, a u najvećem broju slučajeva do sada u svijetu komisije su osnivali, odnosno komisije su se osnivale ukazom predsjednika. To je bilo vrlo jednostavno, kratko i u tom smislu procedure vrlo uspješno. Ajmo se sada vratiti na konkretnom ovom primjeru u našu regiju. Imate situaciju gdje bi nam npr. u Hrvatskoj dok je još uvijek predsjednik Mesić na mjestu predsjednika Republike to možda išlo jako dobro. Što je u BiH, to vi najbolje znate a u Srbiji također imamo predsjednika koji kako vidimo baš i ne ide stopama đinđića i nekih koji su htjeli istinsko suočavanje Srbije sa njenom prošlošću. O Kosovu ne znam šta Vehide da kažem, kako bi to išlo tamo. Prema tome, s druge strane, preostaju nam parlamenti, međutim, što da radimo s tim parlamentima koji također imaju vrlo širok spektar osobnosti od ratnih zločinaca pa na dalje, prema tome, da li od njih očekivati, zapravo na koji način da se uključe u cijeli ovaj proces. To je veliko pitanje. Ne znam, možda vama ovdje, možda vi imate neku od ideja što bi dobro bilo. Ali još jednom kažem, mi smo daleko još od tog procesa. Mi smo prije svega, u ovom momentu fokusirani da radimo što bolji mandat, da napravimo što bolji mandat i da zapravo negdje odredimo koji svi bi ratni zločini bi zapravo trebali biti u fokusu komisije.

Možda da ovdje Vehide, napravimo malu pauzu –mislio sam ako imate pauzu u smislu ako imate neke reakcije možda na ovu bujicu informacija koja je sad došla do vas. Pa da možda čujemo neku vašu reakciju. Ok. Onda da ja završim pa da onda, da.

Što se tiče perioda rada komisije, taj period rada komisije, komisija za nestale u Argentini i komisija u Čileu je zapravo radila je samo devet mjeseci. Komisija u Južnoj Africi i Sijera Leoneu i Peruu je radila dvije godine. Uglavnom da skratim, mandat komisije, odnosno taj period po mogućnosti dobro je da bude što kraći jer komisije funkcioniraju na toj osnovi. Imaju vrlo precizan mandat, formiraju tijelo kojeg čine, komisija ima svog predsjednika, članove i komisija mora donijeti dokument, izvještaj u roku, evo sad sam spomenuo, u nekim slučajevima devet mjeseci, u nekima dvije godine, optimalno je od 1 do 3 godine zapravo. To je jedan optimalan, sve što ide više od toga zapravo, na neki način vrijeme prolazi, kako bih vam rekao, moguće je da se propusti neki aktualni, bitan politički moment na neki način da se taj proces stavi u fokus. Teritorijalna organizacija komisije.

Komisija se može na različite načine organizirati. Tu ćemo mi također imati, s obzirom na regionalni karakter komisije, uredi po svakoj od pojedinih zemalja. Komisije su na različite načine funkcionirale. Komisija za istinu i pomirenje u Peruu je imala centralnu i zapravo pet regionalnih kancelarija. One su bile na različite načine povezane. Kaže se na temelju iskustva drugih, da je jako loše ako je komisija previše raštrkana, da se čak onda neki njeni dijelovi regionalni, mogu potpuno okrenuti u krivom pravcu i zapravo, naprosto, na neki način mimoići, donijeti potpuno druge zaključke od onoga što želi nekakav centralni ured te komisije ili što je bila u početku glavna misija te komisije. Prema tome, to je također jako osjetljivo pitanje. Naravno, komisije, njeno osoblje čine sekretari, odnosno tajnici, tu postoji i tehničko osoblje koje je jako važno, koje prikuplja, sređuje, obrađuje podatke, organizira javna i tajna saslušanja, pruža podršku žrtvama i svjedocima, obavlja razne administrativne i specifične druge poslove. To je u administrativnom smislu jako zahtjevan posao što ja i kolegica Aleksandra iz Sekretarijata zapravo, mi sada imamo u ovom radu naše Koalicije svojevrsno Tajništvo ili Sekretarijat da bi sve ovo funkcioniralo, da biste imali sve ove materijale, znakove itd. Zapravo sve to treba negdje donijeti, iskoordinirati, iskomunicirati. Što se tiče izbora sekretara komisije taj izbor: Argentina je imala npr. 10 članova te komisije koje je imenovao predsjednik Čavez koje je trebao da izabere parlament iz redova poslanika, znači sastav komisije varira zapravo od slučaja do slučaja, od primjera do primjera. Naravno, vrlo su važni kriteriji za izbor članova komisije. Mislim da vam je to sasvim jasno zašto su kriteriji jako važni.

Važno je da u komisijama budu ljudi koji su i u svojim društvima i utjecajni i zapravo, respektabilni, da imaju zapravo, da imaju jedan utjecaj. Mandat komisije, to smo već negdje, to je Vehid rekao, on u slučaju napiše komisije bi trebao obuhvatati od 91. do 2001. godine. Kažem, on je u primjerima drugih zemalja, Argentine i Južne Afrike zapravo imao različite periode. Cilj komisije, to je također jako zanimljivo. Npr. Komisija za nestale u Argentini je imala razjašnjavanje događaja u vezi sa prislinim nestancima lica, utvrđivanje sudbine nestalih i zapravo lokaciju tajnih masovnih grobnica. Samo se time, na neki način, komisija bavila. Jedan zanimljiv primjer: majke sa Majskog trga i dan danas protestiraju i nisu zadovoljne tim konačnim izvještajem kojeg je komisija napravila. One smatraju da je tu bilo zapravo niz propusta. Imamo Komisiju također za istinu i pomirenje u Južnoj Africi. Ona je, prije svega, imala za cilj promovirati nacionalno jedinstvo i zapravo pomirenje jednog takvog razdijeljenog društva dugogodišnjim Apartheid-om i podjelom u tom društvu. Ne znam, u Sijera Leoneu je također imala mandat stvaranja objektivnog historijskog pregleda kršenja ljudskih prava itd. Evo kolege me informiraju da zapravo skratim jer jako je puno informacija a također želimo prije svega dobiti informacije od vas. Prema tome, ja bih se na ovom mjestu zaustavio i na neki način evo, kolegi Trifunoviću, odnosno kolegi Vehidu koji moderira prepustio mikrofon i zapravo naglasio još jednom da nam je vaš input, vaša informacija jako bitno. Vaše reakcije na sve ovo što čujete u ovom dijelu.

Aleksandar Trifunović: Kao što vidim, malo se i desetkujemo što nas ima ovdje. Ja se nadam da će se ljudi vratiti u međuvremenu. Pa, iz neke namjere i želje da budemo što produktivniji mi smo kao što vidite preskočili ovu jednu pauzu i ostavili u ovom prvom setu dovoljno vremena za diskusiju. Ja sam vam se već predstavio ali uradiću to još jednom radi transkripta koji se vodi oko ovog cijelog skupa. Ja sam Aleksandar Trifunović, recimo tako, novinar sam po vokaciji i već godinama pišem, bavim se temama koje se tiču, između ostalog i suočavanja s prošlošću. A u tom nekom kontekstu sam jedan od rijetkih koji se time bavi u Banjaluci što, nažalost, često ima posljedice i po moj lični integritet i ljudi koji su praktično u mojoj blizini pa i moj mojoj organizaciji. Popriličan je mazohizam baviti se temama koje se tiču suočavanja sa prošlošću a na način da vam je prioritetno bitno da se u korpusu, ako već tako pričamo, nacionalnom, a to je najčešći način na koji se mi definišemo u BiH, u svom nacionalnom korpusu da se baviš, da tako kažem, teškim slučajevima kršenja ratnog prava koje su počinili pripadnici tvog naroda. To najčešće nailazi na osudu sredine i vrlo je malo ljudi koji žele uopšte s tim da se bave. Nekako svi mislimo da će se stvari zaboraviti, da će se riješiti same od sebe. Nažalost, period poslije Drugog svjetskog rata nam govori da se stvari ne zaboravljaju, mogu prividno da izgledaju takve ali jedan od povoda ratova, neki će se složiti s tim a neke ne, ali barem u onom mitološkom objašnjavanju, povod da ponovo počnemo da onako revnosno ubijamo jedni druge su bili nerazjašjeni ili razjašljeni zločini iz Drugog svjetskog rata. A moram da vas podsjetim, da mi ni dan danas ne znam tačan broj ljudi, koliko je to poginulo u Drugom svjetskom ratu a evo mi smo krenuli u ovaj teški posao bavljenja žrtvama iz naših proteklih ratova. Rekao sam na početku, to je svojevrsni mazohizam baviti se s tim, na kraju krajeva činiš štetu sebi, sredina je protiv tebe, činiš štetu svojoj porodici, u stalnom si nekom naponu između onoga šta ti se može desiti i u nekom razmišljanju ali tu moram reći samo jedan slučaj koji je moj lični prije svega. Moji baka i deda su se upoznali u njemačkom logoru, baka je Ruskinja, deda Ličanin i teško bi se njih dvoje, da tako kažem, upoznali ili kako to voli mlađi svijet reći, smuvali, u nekom kontekstu tih 40-tih godina da nije bilo fašizma. Baki su Nijemci zapalili selo u Ukrajini, to selo je srušeno sa zemljom, niko više se nije u njega ni vratio. Sa druge strane, deda iz Like je odveden u logor. Nikad više nije ni vidio to svoje mjesto, umro je nedavno i na neki način imam potrebu, u nekom sudbinskom kontekstu ja svoje postojanje treba da

zahvalim fašizmu. Jednostavno, da nije bilo tog koncentracionog logora vjerovatno se oni nikad ne bi upoznali, ja ne bih bio sad s vama ovde, na neki način je fašizam svugde oko nas. Dešavanja koja su obilježila taj period i dan danas obilježava vrijeme u kojem trenutno radimo i djelujemo, vrijeme u kojem mi želimo ustvari da napravimo nešto. Kada sam danas, u ovom trenutku mi imamo konsultacije, dok mi pričamo u Livnu dešavaju se i u Prištini i u Podgorici. Kada smo pričali ko će gdje da ide onda smo razgovarali kao: Aleksandre, ti bi mogao ići u Prištinu, pa je neko rekao, pa čekaj ti si Srbin, nemoj da ideš u Prištinu. Onda je neko rekao u Livno, pa kao, možda ne bi Aleksandar trebao ni u Livno da ide, možda Podgorica. Meni je pao na pamet jedan susret kod gosp. Komarice, banjalučkog biskupa organizovan za medije. Naime, Evropska akademija, vjerovatno ste upoznati, pri Katoličkoj crkvi organizuje stalno sesije koje se tiču određenih stvari. To je bilo u medijima, mislim da je bio jedan od urednika vaših medija iz Livna, ne znam ko je taj gospodin, nisam zapamtio ime, ali bio je prisutan, ali šta želim da kažem, je da je gosp. Komarica na kraju završio skup i rekao: Hvala vam što ste došli, bilo je tu ljudi, raznog svijeta, ima i ovdje ljudi, misleći na Banjaluku u tom nekom kontekstu, više je šaljivo to izrazio, pa ja mislim i da u Livnu ima ljudi, da nije problem što Aleksandar dolazi ili bilo ko drugi. Šalim se, naravno. Govorim kako nas ljudi gledaju. Da li je još uvijek opasno da dođemo ako se drugačije zovemo? Srećom, tablice na autima su nam sada neprepoznatljive pa je sigurno voziti auto. Čudno smo neko društvo, proces suočavanja s prošlošću i proces pomirenja, nažalost, još nije krenuo s te neke svoje mrtve tačke. Ali i ljudi koji se bave s tim procesom su, kažem, na nekoj meti. Često nevladine organizacije kojih ima u ovom trenutku oko 15 koje su okosnica KOREKOM-a, taj broj se u kontinuitetu povećava, mi očekujemo da posle Foruma sledećeg koji će se desiti u Budvi da to bude ovog mjeseca, da će to biti mnogo, mnogo više organizacija. To je težak proces koji često može da završi i tragično. Kolega Jakovčić je rekao da smo bili nedavno u Njemačkoj, u okviru jedne studijske grupe i da upoznamo jedan od taj, morbidno možda zvuči, jedan od najsavršenijih sistema suočavanja s prošlošću koji još uvijek traje u Njemačkoj. Pričam o procesu suočavanja sa zločinima počinjenim u Drugom svjetskom ratu. Taj proces još uvijek traje i ne vidi se da će još uskoro biti završen. I u avionu sam imao priliku da pročitam u Jutarnjem listu članak o, oprostićete mi, o hrvatskom svešteniku, zaboravio sam ime, koji je u Ruandi spašavao Tutsije za vrijeme ogromnih zločina koji su se dešavali tamo. Ako znate, to su milionske žrtve, spašavao ih je, pomagao im je. Spasio je hiljade, desetine hiljada ljudi je spasio od pogroma i ubistava i da bi ga, na kraju, Tutsi ubili zato što im nije dozvolio da se svete Hutijima. Čovjeku, kojem su oni napravili spomenik, što je licemjerno, oni su ga i ubili. Bio sam onako ljudski pogođen tom pričom o strašnoj sudbini tog čovjeka, prije svega, sveštenika koji je eto pomagao ljudima a na kraju je završio tamo gdje je završio. Vrlo je teško baviti se obvim procesom, pokazaću vam neka istraživanja koja kažu da u BiH dvije trećine ljudi misli da, apsolutno i veći broj od toga, 80 posto, 90 posto, da svim ratnim zločinima treba da se sudi. A da gotovo identičan procenat ljudi smatra da u našem nacionalnom korpusu nema ratnih zločinaca. Imamo sramne presude domaćih sudova, vezano za ratne zločine. Presude kao što su prije rata za neki privredni kriminal se dodjeljivale 8,10 godina, sada se dodjeljuje za teška ubistva. Slučaj Škorpiona koji su ubijali djecu iznad Trnova, koji su dobili do 20 godina, čak su neki priznanjem dobili i nešto mnogo manje. Korićanske stijene, Vehide pomoćete mi, mislim da je čovjek koji je priznao da je učestvovao u ubijanjima dvjesto ljudi dobio 12,13 godina, to su strašne stvari. Jednostavno žrtve se osjećaju, na neki način ako i ispričaju tu svoju priču, često sam, puno razgovaram sa žrtvama rata sa svih strana, kažu kome ja to mogu da ispričam, ko to uopšte sluša i šta ću ja dobiti ako tu svoju priču ispričam. Na neki način ovo što mi hoćemo, to je naš glavni cilj, da se ta priča, to što ispriča neko dobije svoj na neki način i rezultat, da na neki način to što je žrtva ispričala ostane zabilježeno i da pokrene neki proces pa da neko, neki sud,

pošto mi nismo sud, neka država pošto mi nismo država, zaštititi tu žrtvu, osudi nekoga za teška kršenja tih krivičnih djela. Ponovo kažem, vrlo je teško taj proces natjerati društva u kojima je mnogo lakše stalno konstatovati da su zločini prije svega činjeni nama, da smo mi apsolutno nevini. Većina tu pretpostavku nevinosti društava ima i dan danas i tu je vrlo teško da se sukobimo. Međutim, činjenica je, to govore i evo recimo međunarodni sudovi, da smo svi jedni drugima činili jako loše stvari. Pitanje našeg civilizacijskog boravka na ovoj planeti kao ljudskih bića je pitanje da li se mi saosjećamo s tim da su neki ljudi nesrećno zavšili, da je neko ubijen. Da li mi možemo da žalimo drugo ljudsko biće, odnosno da li možemo da ga žalimo samo ako je pripadnik naše nacionalnosti a ako nije onda ga ne trebamo žaliti. Onda je on samo statistika, što je negdje na kraju rekao jedan od, kako da kažem, glavnih menadžera holokausta: Kad ubijete jednog čovjeka to je tragedija kad ubijete milion, to je samo statistika. Nažalost, opet se vraćam na primjer Njemačke i tu ću negdje privoditi kraju ovo svoje izlaganje da je praktično jedan od najpopularnijih filmova trenutno na tu temu, njemački film koji se zove simbolično *A na kraju su došli turisti*. Govori o Auschwitz-u, jednom od najvećih koncentracionih logora u Drugom svjetskom ratu, znači jednoj situaciji čudnoj da jedan preživjeli čovjek u tom logoru, jedan jedini koji je učestvovao u tim praktično predavanjima, u tim predavanjima koja se tiču suočavanja s prošlošću, jedan od ljudi koji su preživjeli Auschwitz, u novoj postavci muzeja za njega nema mjesta. Jer jednostavno u novoj postavci su turisti mnogo bitniji od žrtava. Ovo na neki način opet morbidno pokazuje da žrtve postaju sve manje bitne kao što je Vehid maloprije rekao. Većina njih nestaje, umire, jednostavno život kao i biologija je brža u nekim stvarima. Ti ljudi jednostavno neće ni zabilježiti to što im se desilo, neće ni reći a neko drugi neće zabilježiti i opet će te brojke da prerastaju u neke mitove. Mi u BiH još uvijek ne znamo koliko je to tačno žrtava, najbliži je taj popis koji je radio *IDC* ali se oko njega niko ne slaže, većinom svi demantuju i ljudi. Imam osjećaj ponekad bi voljeli da je i više ljudi poginulo jer na neki način taj veći broj žrtava nama daje za pravo da sebe kao žrtvu prikažemo. Kad kažem sebe kao žrtvu, to opet kao nacija nastupamo a opet na kraju pojedinačno tim se žrtvama malo ko bavi. Vrlo malo, mali su ti doprinosi koji se dobijaju od države, mala je pomoć, gotovo su zaboravljeni. Jedna je zanimljiva priča kojom se često manipuliralo, recimo, ne znam koliko se vi sjećate, meni je ostalo u sjećanju kad je bio veliki onaj talas izbjeglica iz Knina prema Srbiji, kamere su zabilježile onog malog dječkića kojem su svi poginuli u porodici, on je vozio Juga sa 12 godina, tako nešto 13. Tada je taj dječko bio hit a on je trenutno u zatvoru, bio je u popravnim domovima, počeo se baviti kriminalom, jednostavno, sudbina tog dječkića je bila medijski interesantna samo u jednom trenutku kao što su žrtve interesantne pred izbore, interesantne uz vrijeme nekih političkih trvenja a onda poslije toga svi nekako zaboravljamo na njih. Posao kojim se KOREKOM pokušava baviti je vrlo težak. Ja moram da naglasim, prije svega, Vehid je to nekako natuknuo, da se mi, 90 posto ljudi, 95 posto ljudi koji se bave ovdje ovim, rade volonterski. Mene niko nije platio što sam danas došao ovdje u Livno, nit će me platiti, niti ja to tražim. Niti za ovaj rad iko nas plaća. Ovo radim u okviru nekih svojih, da tako kažem, afiniteta i projekata kojima se bavimo i jednostavno pokušaj da damo svoj neki doprinos cijeloj ovoj priči. Ovo je vrlo težak posao. U Njemačkoj se ovim poslom bavi država, Univerziteti, cijeli jedan sistem, strategija. Napravili su strategiju koju je podržao parlament prije 40, 50 godina. To je težak proces. Ljudima su govorili, pepeo iz njemačkih koncentracionih logora je pepeo iz pekara. Da je to pepeo koji je bio vrlo čudan, vrlo čudnog mirisa. Neko je rekao, pa čekaj šta radite tamo gore, oni su rekli, tu pravimo hljeb. Dakle, još uvijek se objašnjava njemačkim ljudima da su gorili ljudi. Ne brašno. I to je težak proces. Ljudi su padali u nesvijest kada su se suočavali s tim. Willy Brandt koji je na kraju krajeva bio osoba koji je bio zatvaran u njemačkim logorima je kleknuo pred zloglasnim Varšavskim getom i zamolio za oprost zbog zločina njemačkog naroda. To mu nikakvu popularnost nije

donijelo u Njemačkoj, naprotiv. A mi imamo u ovom trenutku na prostoru regije takmičenje u izvinjavanjima. Jednostavno, počeli su se ljudi izvinjavati to je jednostavno eto kao, pa izvini ono, mislim vidim, svi se izvinjavaju, ajd da se i ja malo izvinem a iza toga ne stoji stvarni pokušaj suočavanja s prošlošću. Mi se kao društvo nismo počeli suočavati s prošlošću, ako želimo da budemo društvo koje je sastavni dio Evrope. Antifašizam je sastavni dio Evropskog ustava. Mi moramo da se suočimo sa svojom prošlošću, način na koji ćemo to uraditi, mi možemo da odugovlačimo koliko god hoćemo ali generacije koje dolaze i tu je opet biologija neumoljiva, nam govore da je opet etnička distanca medju njima mnogo veća. Mladi ljudi se ne podnose u BiH. Kao grupacija u ovom društvu mladi ljudi se ne podnose mnogo više nego što su to njihovi roditelji koji su bili u proteklom ratu. Znači, što su generacije mlađe sve su netolerantnije. Šta ćemo mi sa tom djecom? Već sada se na utakmicama draufaju stolicama, da imaju puške vjerovatno bi se poubijali. Budimo realni. Možda griješim, demantujte me. Mi imamo već sad generaciju kojoj ne pada na pamet da se suoči s prošlošću i koja je uspjela da nauči u ratu da su drugi neprijatelji. Niko im ne objašnjava, pa čekaj, ajde malo da vidimo možda ne moramo da se volimo, ajde da se podnosimo. Izazvaće najveći problem vjerovatno priča na ovom prostoru, pokriva prostor cijele bivše Jugoslavije. Nekima od nas bivša Jugoslavija izaziva nostalgiju, nekima je to tamnica naroda, ostavljamo nek svako to tumači na svoj način. Ali mislim da ovo što mi želimo da uradimo je ustvari neki završetak priče koja se zove Jugoslavija u smislu da ćemo se pokušati fokusirati na zločine koji su se desili, imenovat ljude koji su ih učinili, pokušati pronaći što veći broj žrtava i na neki način administrativno završiti s tom pričom pa nek nekom i dalje bude nostalgična i dalje nekom tamnica ali jednostavno da i taj segment završimo, da nismo zaboravili ljude koji su kažem opet zauvijek nestali a eto još uvijek ih nismo izbrojali. Ovim ću zavšiti, u suštini da je temelj jedan moj članak koji su vam kolege ispritale iz organizacije, koji se zove *Poštujemo tišinu* i u suštini natpis koji se u spomeniku, u memorijalnom centru u Werden-u nalazi na svakom koraku. Kao što znate Werdenska bitka je jedna od najbismislenijih u istoriji ratovanja ali bitka u kojoj je poginulo oko pola miliona Francuza i Njemaca. Možete li da zamislite tu sumu, znači pola miliona ljudi od kojih, zbog toga što su kosti bile tako izmiješane na mjestu bitke, 120 hiljada kostiju nikad nije identifikovano i tako da su sve zajedno smještene u zajednički francusko-njemački memorijalni kompleks. Njemačka i Francuska su istoriju ratovanja, imaju mnogo više nego što je mi imamo na ovom prostoru, oni su dogovor i proces pomirenja između Njemačke i Francuske ustvari stub Evropske unije. Kakva je, takva je, da li je nesavršena možemo o tome pričati ali jednostavno, poštujemo tišinu, taj natpis po kojem sam ja nazvao svoj tekst je jako bitan zato što u suštini, ajmo poštovati žrtve. Ajde da histerično ne mašemo kostima kad god nam to odgovara, ajmo da poštujemo žrtvu kao ljudsko biće. Dajmo joj ime, dajmo joj trofej, dajmo, ne znam kako ćemo to nazivati, taj proces, ali budimo ljudi u onom kontekstu da ne manipulišemo brojkama, da ne manipulišemo tim nesrećnim ljudima, njihovim porodicama a da pri tome nismo ni u jednom trenutku pomislili: možemo li se suočiti s prošlošću ma kako ona teška bila.

Ja bih završio ovim svoje ovo izlaganje i, naravno, ostajem vam na kraju otvoren za sva dalja pitanja.

Vehid Šehić: Evo čuli smo ova nekakva razmišljanja ljudi koji, ipak smo mi ravnopravni s vama svima, samo što ja eto, ja ima ovaj stabilni mikroskop i završićemo prije pauze, ono što mene boli kao čovjeka licemjerstvo apsolutno svih. Ja ću biti sretan kao građanin ove države onog trenutka kad u Srebrenici budem vidio sve. Kad u Grabovici budem vidio sve. Kad u Kravici budem vidio sve. Ovde koliko god govore kako su svi za žrtve, svako samo gleda svoju žrtvu zaboravljajući da smo mi ipak ljudska bića. Teško je čovjeku prihvatiti činjenicu kad se pominju žrtve da u Jasenovcu gdje su stradali svi imate samo

jednu garnituru političku, iz jednog entiteta. Niko iz Federacije BiH nije otišao ili iz države BiH, što bih više volio, da ode u Jasenovac, da ode u Grabovicu. Ne, i oni i nadalje na najperfidniji način manipulišući svojim žrtvama a istovremeno boreći se za istinu i žele da se suoče sa prošlošću na način kako oni to žele. Oni time dokazuju da ne poštuju ni te žrtve koje oni posjećuju jer ne poštuju one i time naglašavaju i daju ekskluzivno pravo žrtve samo jednom. Koliko mi i kroz ove konsultacije, kroz ove razgovore smognemo snage i da stvarno obilježimo na istovjetan način mjesta stradanja u prvom redu ljudskih bića onda ćemo mi stvoriti pretpostavku da se suočimo s prošlošću s kojom se mi moramo suočiti koji smo bili akteri tog života, imali smo i tu nsereću da doživimo, da bi mladim tek onda stvorili pretpostavku da se oni suoče s prošlošću preko nas ukoliko mi smognemo snage da budemo prvo ljudi a ne da budemo pripadnici jednog, drugog i trećeg naroda i da prihvatimo tezu da ću biti izdajnik ako kažem istinu. Nažalost, mi još uvijek živimo u takvom ambijentu.

Aleksandar Trifunović: Može samo još jedna digresija moja, da mi ne pobjegne Vehide? Znam da cigareta vaša već se vrti među vašim prstima ovisničkim, nestrpljivo već minutama.

Vehid Šehić: Bolje ovisnik o cigari nego o nacionalizmu.

Eugen Jakovčić: Ma ja imam samo ovu jednu, za ovaj kraj kad smo ovako, da Poentiramo. Aleksandar je spomenuo tu tišinu koju trebamo poštivati. Nažalost. Ja mislim da je REKOM jedan mehanizam koji nam pruža, na svu sreću, mogućnost da još uvijek moramo vikati prije nego što konačno dođe ta tišina kao što, nažalost, i predsjednik Mesić u Jasenovcu još uvijek mora vikati iako je 2009. godina. Prema tome, prije te tišine, REKOM smo negdje zamislili kao mehanizam, prije svega, pritiska i kao mehanizam koji će održati tu vatru sjećanja na žrtve. Mislim da je to za ovaj proces jako bitno.

Vehid Šehić: Evo mi ćemo sad nastaviti i sad, normalno, ja očekujem da učestvujete u iznošenju svog mišljenja o svemu ovom o čemu smo mi govorili, o onom što ste vjerovatno pročitali u ovim radnim materijalima i moram napomenuti samo zbog nekih specifičnosti, ne zato što smo mi specifični, više smo specifični kao loši ljudi. Ovo o čemu je govoreno, komisije. Oni su imali jedan daleko lakši zadatak nego mi. Komisija ili sukobi koji su bili u Južnoafričkoj Republici, oni su bili rasni, postojali su bijeli i postojali su crni. Negdje ste imali nacionalni sukob između dvije grupacije, negdje ste imali ideološke kao što je Čile, Argentina gdje je ideologija jedna ubijala druge. Kod nas naročito, opet se moram vratiti na BiH. Kad govorimo o nekim sukobima ovdje, oni su bili i nekog međunarodnog karaktera s obzirom da smo bili već nezavisne države, pa je unutrašnji sukob bio, evo i unutar BiH, i to daje nama jednu veliku obavezu, jedan veliki zadatak da stvarno pokušamo u prvom redu kao ljudska bića govoriti o činjenicama koje mi znamo i ne biti, kao što imamo tvrdoglav stav, ja to moram reći, kad ste u Sarajevu samo se kaže agresija, ne smijete spomenit nešto drugo kao što je građanski rat. Kad ste u Banjaluci nedajbože da kažete agresija, samo je građanski rat. Ako bi željeli da budemo objektivni ljudi i ako bi željeli da se suočimo s činjenicama, trenutno činjenicama koje su istorijske činjenice dok se ne pojave neke nove činjenice koje će reći da, sad je nova činjenica i to što ste vi do sad tvrdili nije više činjenica istorijska jer se pojavilo. Niko ovdje, ja mislim razuman ko želi da se suoči, prvo sa samim sobom i sa svojim činjenicama ne može negirati da je u ovoj državi bila dvostruka agresija. Da su dvije strane vojske bile na teritoriji BiH. To niko ne može negirati, to je činjenica. A zna se po međunarodnom ratnom pravu kako se to zove kad se strana vojska nalazi na teritoriji

druge države. To je okupacija, to je agresija. Niko ne može negirati činjenicu, a to je pravilo, to je nešto što je prirodno kako rat duže traje da on prerasta i u unutrašnji sukob, znači da ovdje imate i građanski rat unutar BiH. Jer su postojale Armija BiH, HVO i Vojska Republike Srpske. To niko ne može negirati. Niko ne može negirati ako želi istinu, da je ovde bilo elemenata i nekog vjerskog rata. I to ne može neko negirati. Nije to bilo u sistemu ali je bilo elemenata. Negdje više, negdje manje. Ja sam ovo namjerno rekao zato što smo u Srebrenici imali ovakve Konsultacije, gdje je odmah rečeno agresija, građanski rat, i gotovo, razumijete. Ali pokušajmo biti realni, pokušajmo suočiti se s tim, a to smo mi obavezni koji smo živjeli taj period i to je bilo apsolutno tačno. Ima hiljadu dokaza materijalnih koji upućuju na to. I sad mi negiramo nešto. Kada budemo spremni, sposobni da se suočimo s tim stvarima, tvrdim vam, da ćemo lakše utvrditi i one ostale činjenice koje tište, u prvom redu, udruženja žrtava ovog rata. I kad budemo imali isti princip prema žrtvi kao ljudskom biću, tu mislim na sve, mislim u prvom redu i na religijske zajednice koje imaju jednu, hajd da kažemo božju obavezu, ako su iskreni vjernici, da poštuju ono što je Bog stvorio a to je čovjek. Ako su spremni na to. Mnogi nažalost nisu spremni jer i tu su više pripadnici religija, kako bi se reklo, nego iskreni vjernici. Nažalost, njih je daleko manje jer ne bi sigurno bilo ratova da vjerujemo u Boga ili Allaha jer Bog je ljubav, istina, Bog je stvorio čovjeka i kako ja mogu, ako vjerujem u Boga ili Allaha uništiti nešto što je on stvorio. Mislim, ovo sam iznio da kroz našu diskusiju, želimo stvarno da najiskrenije govorite o svemu, ono što vi mislite i da se učimo jedni druge slušati i to je ljudski bez obzira što se ja s vama ne slažem. Ovde se nekim ne da govoriti. Nažalost. Ovde se ne da govoriti onima koji pokazuju spremnost da se suoče s prošlošću i da govore, da tako kažem, istinite činjenice, u ovom istorijskom momentu. Eto ja sam samo želio ovo da kažem kao ljudsko biće. Evo drug Hajrudin.

Hajro Drominić: Ja sam Hajro Drominić, građanin Livna, drago mi je što, nakon oliko godina poslije rata, 17, 18 od početka rata da se ovdje u Livnu počinje na kraju nešto događati, nešto što mi smo svi svjedoci. Zahvaljujući *Centru za građansku suradnju* ovo danas imamo. Šteta građani bi ovo. Prije nego što iznesem neke podatke iz Livna rekao bih samo nešto za ove komisije. Što je gosp. Eugen rekao. U ove komisije zaista treba birati ljude poštene. Naučnike, istoričare, ostavite se svih ratnika koji se busaju jer svaki taj ratnik ima svoje viđenje. On brani sebe. A od pamtivijeka je rečeno da onaj ko je vodio rat taj ne može voditi mir. Mi smo najbolji dokaz u ovoj BiH jer tih ratnika, od opštinskih struktura pa do ministara, policije, parlamenta, bogami, veliki dio njih vuku strašne repove koje nikad neće oprati. Jedna, jedan Hadis kaže ovako: Tinta književnika i tinta pisara ili novinara je gora od krvi šehida. Mi smo se uvjerali u ovome ratu kao i poslije rata šta su radili oni koji su pisali i šta su radile pojedine komisije po BiH, Hrvatskoj, samoinicijativne koje su proglašavale. Onaj kaže 500 hiljada mrtvih, onaj kaže nema, nego je 20. I tako dalje. Zadatak ove komisije je približno utvrdi stanje koje se, koje je počelo 1992. godine. Vidite, ---

Vehid Šehić: Ja sam rekao od 91. godine, rat u Hrvatskoj.

Hajro Drmonić: ...od 91. Livanjski kanton je jedan od rijetkih, gdje nije bilo strašnih borbenih dejstava. Doduše, jest odavde počela Oluja iz sela Vujana. Ali je u Livanjskom kantonu stradalo toliko, vrlo mnogo Srba, Hrvata i Muslimana, civila da danas za ta stradanja nije niko odgovarao. Prisustvo sam samo dva suđenja, jednom za ubistvo devet Bošnjaka, ne bi vjerovatno bio ni osuđen da nije već osuđen u Hrvatskoj. To su tako traljave optužnice, to su takvi traljavi dokazi, da i to je na kraju krajeva pokazalo da suđen je jedan Hrvat, hajmo sad jednog Srbina suditi, suđen je jedan Glamočak. Jedan svjedok ga teretio, 20 ga branilo. Ja sam u svojim izvještajima sa suđenja rekao da presuda mora

pasti. Osuđen čovjek na osam godina i naravno da ga je Vrhovni sud oslobodio potpuno kao nevina. Baš zbog toga, zbog tih predradnji koje su strašno traljave i neobjektivne. Svak ima svoju nekakvu istinu. Na kraju krajeva vide se i ta razna suđenja po BiH, po Hrvatskoj da to traje 5-6 godina. To je teško za optuženog ali njemu odugovlačenje ide u njegov interes jer oni koji su davali izjave u toku rata, pa poslije rata, vi vidite u tim procesima da te izjave potpuno se sada mijenjaju. Prvo, zbog pritisaka, drugo, zbog kupovine: nemoj me optuživati, nisam ja to rekao, natjerala me milicija i šta ja znam itd. , itd. Ali građani jednog naroda moraju priznati zločine u korpusu svom. Vidite, kad se osudi neko od zločinaca iz jednog naroda oni kažu: Au, potpuno je nevin. Oni drugi kažu, vrlo mala kazna. Dakle, mi moramo shvatiti da ne može bit čovjek nevin ako je osuđen na 20 godina. Može čovjek nevin biti ako je osuđen mjesec dana, dva, tri pa se to nekako provuklo. Ali 20 godina, to, sudi se prema činjenicama. I nadam se da će i odavde od nas poteći ta inicijativa da se što prije počne sa popisom i stvarnim stanjem a na ostalim organima je da procesuiraju te zločince. Ja eto nadam se, zločin ne zastarajeva. Valjda će kadli tadli doći svi u BiH na red. Hvala na pažnji.

Vehid Šehić: Hvala.

Eugen Jakovčić: Možda samo mala digresija, odnosno mala reakcija kako bi ova rasprava bila što usmjerenija. Zapravo, reakcija na vaše izlaganje. Naime, ovo će se i Vehidu također svidjeti, mehanizmi komisije eventualne nisu, kako bih vam rekao, oni su komplementarni suđenjima za ratne zločine. Prema tome, mi ne stvaramo nekakav mehanizam koji bi trebao zamijeniti suđenja za ratne zločine. Suđenja za individualne zločine, ratne zločine ostaju i cijeli ovaj mehanizam je, iako je vansudski, on je naprosto komplementaran cijelom tom procesu. Prema tome, oni jedan drugog mogu nadopunjavati, ono što smo zapravo u jednom momentu možda zaboravili reći a to je da mi planiramo kao Koalicija da funkcioniramo i nakon što napravimo model i predamo ga vladama, i nakon što, evo zamislimo najidealniju poziciju da 2012. ,2013. komisija se znači osnuje 2011. da 2013. Imamo njen izvještaj. Šta to znači? Da će sad komisija naparaviti izvještaj i da će taj izvještaj ostati mrtvo slovo na papiru. Ne, upravo temeljem iskustva drugih mi želimo da Koalicija i dalje funkcionira kako bi zapravo kontrolirala što se radi u svakoj od pojedinih zemalja, u zavisnosti je li pravosuđe, je li neki drugi sustav, šta se radi po tom putanju, odnosno šta se radi sa preporukama koje će komisija dati. Komisija daje samo preporuke. Rekli smo komisija nema nikakva ovlaštenja, na temelju iskustva koja smo do sada imali. To je to. Što se tiče činjenica, znate, mi smo na konzultacijama u Zagrebu sa znantsvenicima također o tome raspravljali što su to činjenice. Hoće li komisija, Vehide, ne znam, uvažiti odluke Haškog suda, što je sa Haškom arhivom, općenito to je jedno veliko pitanje zapravo ovaj, što bi trebao REKOM imati. Odnosno što bi Regionalna komisija trebala imati na raspolaganju. Što je sa tom Haškom arhivom, što je sa presudama koje donose domaći sudovi itd. To je također jedno veliko pitanje koje negdje od vas tražimo input.

Šehić: Izvolite.

Himzo Zlatarević: Pa evo kad sagledamo, ja pozdravljam ovu Inicijativu i ja sam za to da se formira ovakvo jedno tijelo ali da ne bude, vi nama govorite da će to biti u beskonačnosti mislim.

Eugen Jakovčić: Samo ime, recite.

Himzo Zlatarević: Himzo. Predsjednik Skupštine *Udruženja logoraša Glamoča*. Ja govorim na osnovu ovoga što mnoge su komisije formirane ništa nisu uradile. MUP-ovi uzimaju izjave, ništa od toga nema. Raznorazne opet, kažem vam, komisije ona u Mostaru, ona u Sarajevu, ona u Zenici, ona ovde u Livnu itd. niko nije procesuiran. Dva su čovjeka procesuirana iz Glamoča za ubistvo dvije osobe. I ovaj je jedan oslobođen. Ustvari, on nije ni izvršio ubistvo nego on je optužen da je maltretiro i na kraju se dokaza da je ubijen jedan od Hrvata 92. godine, kad su oni sukobi nastali u Kupresu.

Ostali, drugi ništa. Raspisana je potjernica za čovjekom koji je u Glamoču bio, ono što kaže narod, Bog i batina u smislu tih zlodjela, itd. mučenja, maltretiranja, privođenja i svega živog drugog. On i danas u Banjaluci sjedi pred kafanom, lijepo čovjek pije a potjernica na nivou Federacije BiH za njim, na nivou države BiH, ja mislim da je i Interpolova raspisana a on sjedi u Banjaluci. Drugo, ono što je najgore, što se sada svi mi, evo žale se i onaj u Srebrenici, onaj gore u Žepi, mi u Glamoču slabije se žalimo jer stekli smo dojam da nemamo kome. Ti zločinci se kreću slobodno kao da ništa uradili nisu. Ništa. I prema tome gube ljudi, žrtve, gube više povjerenje u sve te institucije, u sve. I teško je s tim ljudima razgovarati. Mi u Udruženju pokušavamo da pridobijemo te ljude da nam daju te izjave, da kompletiramo to sve u, da izradimo ono što nam je neophodno potrebno, da imamo pohranjenu dokumentaciju itd. Oni kažu, pa ko nas više, došli kaže i vi na red iz Udruženja da nas pitate a mi smo dali izjavu u Zenici, dolazili su ljudi iz Mostara, dolazili su, itd. **Niko nikoga nije zovno na sud da kaže na sudu i ljudi su se jednostavno odrekli više toga, neće više o tome da razgovaraju. Razumijete? I šta sada da mi radimo? Evo npr. mi u Udruženju, šta sad da radimo? Kako da pokrenemo, da probudimo svijest kod tih ljudi da ponovo stupe i da kažu ono što su pričali.** Nekada, i u ratnom periodu ljudi kad su izlazili iz Glamoča ko je god došao do Travnika svaki je morao dati, nije morao nego uzeta mu je ona osobna, lična karta i dok nije dao izjavu šta se je desilo nisu ga puštali oni iz CSB-a. Razumijete? Nigdje toga nema. **Nigdje tih dokumenata, tih izjava nema. Jesu li ovdje pohranjene u javnom tužilaštvu ja ne znam. A ne znam ni koji je put da bi mi mogli stupiti u kontakt sa tim javnim tužilaštvom u Livnu da pitamo jesu li ti dokumenti tu. Hoće li pokrenuti ikad postupak protiv ikoga? Kažem vam, to su te stvari gdje ljudi se jednostavno, čak se boje i govoriti više o tim stvarima.** Što je Hajro rekao maloprije, radi se o kupovini svjedoka. Pa onaj drugi kaže hajd bolan šta ti je za tim to je bilo, kaže i prošlo. A jedan član porodice čiji su roditelji ubijeni, kad on tako nešto kaže šta onda očekivate od nekog drugog da govori. Prema tome, ja, kao čovjek, bio sam određeno vrijeme u logoru u Glamoču, bez osnova, bez igdje išta su nas kupili isto kao, da prostitute kao cuke po ulici, dođe kući, hajde sa mnom, ti ideš sa mnom na informativni razgovor. Tamo kada dođe pritvori te i ti sad sjedi tu, dreždi. Nas je 30, 27 bilo u tri i po kvadrata, znate. I da neko sad kaže nije bio logor, kaže to je bio pritvor. Ili je bio radi bezbjednosne situacije da nas ne bi poubijali. E sad kako, kad mi komentarišemo između sebe nešto je bilo. Dok nešto drugo spomenemo nije to tako bilo. Nama je teško jer sada se izjašnjavati na tim izjavama, ja vam kažem. Znate? I mnogi su ljudi, što je najosnovnije, glavni svjedoci umiru. Oni koji su najveću torturu preživili. Od posljedica su ljudi umrli. Od posljedica. Jer znate šta znači uzeti, pa eto gledate sada svašta se radi na tim stadionima i tako jednom držalicom od sjekire čovjeka tući pa da mu ne sagnjije meso. Ali šta, taj čovjek nije doživio da kaže i da vidi je li taj zločinac koji je to radio od njega, je li osuđen ili nije. I ne slažem se sa sudskom praksom. Ja gosp. Šehiću se ne slažem sa sudskom praksom da jednostavno jedan ratni zločinac pred dokazom on prizna da je to radio i sporazumno se sudi. Umjesto da ide 25, 30 godina on ga osudi na 7, 8 godina. I ono što je odležao u pritvoru i ode kući. I hoda slobodno i prkosi sada. Ja se ne slažem sa takvom sudskom praksom, ja kao građanin se ne slažem. Uvijek govorim da to nije u redu. Napravio si djelo, odgovaraj za njega. Ali odgovaraj onako kako zakon kaže, a ne da se, ko je to sad izmislio sudski sporazum. Čuj sporazum. Onaj se, kad sam uzeo riječ, onaj se

lopov tamo što je provalio banku on se sporazumjeva i ratni zločinac stiče to isto pravo kao i on se sporazumjeva sa sudom i vidite sad šta se dešava. Šta Karadžić radi od nas? Sprda se s nama, čovječe, on se sprda sa čitavom državom BiH. Šta on govori, kome on priča, on sud malterira, on traži Holbrook-a, on traži, samo održava, tako je i Milošević radio vukao, vukao i na kraju umro. Tako će se i sa njim vjerovatno desiti. Mi to ne možemo tako. Hoćemo da znamo i hoćemo da nam se kaže, da nam se presude rješavaju što hitnije, što brže. Ima činjenica koliko god hoćete, samo što sud pipka, jel ovako, nije, onda na kraju nikom ništa. Ja mislim da sudstvo treba da uzme u svoje čvrste ruke i nema tepanja nikome. I sad ga dovede, ispitiva ga tamo, bude u pritvoru pet, šest mjeseci i hajd ti kaže sad na slobodu nisi ti kriv, nema dokaza. Pa šta su onda, gdje su ti ljudi što su svjedočili protiv njih, što njih ne kazne. Ako su lažno svjedočili. To treba onda kazati. Pokrenuti postupak protiv ljudi koji su lažno svjedočili. Da vidimo šta će reć poslije, kad njemu dođe za vrat presuda. Šta će reći? Jer nema više izmišljanja izjava. Gotovo je. Tako mislim, ja se ne bih složio s tim.

Vehid Šehić: Ja se sa Vama slažem ali ja se, ja ne radim u sudu od 94. godine. Ja se sa Vama apsolutno slažen da za neka krivična djela, naročito ona koja ne zastarjevaju, a to je ratni zločin. Meni isto kao čovjeku teško pada, kaže, sporazumio se. Pa ti imaš dokaze da je on. Druga stvar da je on pomogao sudu al tada bi postojala olakšavajuća okolnost. Apsolutno se slažem sa Vama kad je to u pitanju ali to je reforma, to su mještavine našeg kontinentalnog i anglosaksonskog prava gdje imate i tu mogućnost da se tužilac sporazumije sa optuženim a onda je sud taj koji će to prihvatit ili neće prihvatiti. Nažalost, to se vrlo često zloupotrebljava ne samo kad je ratni zločin u pitanju nego ovo. I ono što je jako bitno, pošto je sve postalo biznis, ja sam to maloprije rekao, ja znam slučajeve jer su mi ljudi, gdje je svjedok dobijo 100 hiljada maraka da promijeni svoj iskaz i on ga promijeni i ovaj bude oslobođen. Ja sam pristalica i to smo govorili na nekim konsultacijama, tražimo i od pravosuđa, ne vršimo pritisak, pazite, ne treba vršiti pritisak, nego tražimo od pravosuđa da tamo gdje utvrdi da je svjedok lažno svjedočio, a on je obavezan da govori istinu da se protiv njega povede krivični postupak za lažno svjedočenje, da se protiv svih onih koji lažno prijave nekog da je počinio ratni zločin jer i to je zločin, i on procesuiru onda ćemo stvoriti jedan drugačiji ambijent da ćemo, zato govorimo o onoj odgovornosti, biti odgovorni prvo prema sebi a onda i prema drugom. Nažalost, mi još uvijek nemamo jedan takav ambijent. Ovde, to je činjenica, to smo i mi rekli, i zašto se nama žuri da se zapišu činjenice, zapišu, jer nemojte smetnuti s uma da države imaju svoje propise. I za mene su oni nemoralni da se arhiv može otvoriti za 30, 40 godina. Znači, oni koji su žrtve neće dočekati da se otvori arhiv i da bi otvorili činjenice. Kod ratnih zločina, ja smatram, da ne može biti to pravo države da drži zatvorenim određena dokumenta dok ne istekne rok, jer žrtva neće dobiti satisfakciju. I to je ono licemjerstvo, svih, mnogih i političara u svijetu i drugačije nažalost razmišljaju.

Eugen Jakovčić: Da, evo još samo kratka reakcija. Vama gosp. Himzo, to se u načelu, temeljem mog iskustva, uvijek događa da ljudi koji su žrtve, a vi jeste žrtva, zapravo najbolje daju koordinate onoga čime bi se komisija trebala baviti. Odnosno, zašto bi trebalo ući u ovaj proces. Jer to Vaše iskustvo o kojem Vi sada govorite naprosto je negdje prepoznato, temeljem ovih organizacija koje su se bavile ovim slučajevima i radu na terenu i zapravo zbog toga je ovaj mehanizam pokrenut. Zbog toga mi sada, također, od ljudi kao što ste Vi prvenstveno, tražimo naprosto da se fokusirate na te probleme, da se izvučete iz tih, iz tog nekakvog prostora političke manipulacije koje, moramo biti uvjereni na neki način, bila jedna vrlo loša, Vehide i Aleksandre, o tome ste nešto govorili, praksa i zbog toga zapravo komisija, kada govorimo o samom modelu komisije, pa bi da se i na to fokusiramo zapravo koje su vaše impresije. **Komisija** naprosto, negdje smo, zamislili

razmišljajući o tom idealnom modelu, ona bi naprosto trebala biti i svojevrsno istražno tijelo koje ima ovlasti intervjuirati svakoga tko može na neki način pružiti relevantne informacije, koje može također prikupiti dokaze o zapravo institucijama i pojedincima i njihovoj ulozi u ratovima i svemu onome što se događalo. Također, imamo i jedan zanimljiv mehanizam kojeg mi već imamo ja bih rekao kao promoviramo na našim forumima a to su javna svjedočenja žrtava. Naravno, Vehid to jako dobro zna, iako u sudu nije od 94. godine, sudnica je jedan zatvoreni krug, jedan vrlo definiran prostor neovisno je li radi na temeljima anglosaksonskog ili srednjoevropskog prava ali naprosto ono i ne može u nekoj svojoj suštini možda do kraja pružiti žrtvi tu satisfakciju. Mi planiramo ići sa javnim svjedočenjima u kojima bi bili uključeni i mediji, koja bi se prenosila, gdje bi žrtve kao po primjeru, imamo jedan ovdje zanimljiv DVD kako je to išlo u Južnoj Africi, gdje su ljudi već samu činjenicu kao žrtve mogli doći u jedan auditorij i reći ono što im se događalo. I već im je to bila jedna od većih satisfakcija i zapravo jedna od bitnih faza u tom njihovom čak suočavanju sa onim što im se dogodilo, ne sad više suočavanju cijeloga društva itd. Tako da smo zamislili niz mehanizama upravo temeljem iskustava i Južne Afrike i nekih drugih zemalja. Latinska Amerika je imala jako dobre primjere gdje su mediji bili izravno uključeni i gdje su prenosili ta svjedočenja. Kako će naši javni servisi reagirati, kako će mediji reagirati u tom slučaju, to je za sada u ovoj potpunom žutilu i svemu onome što se s medijima događa zapravo vrlo teško procijenit. Ali mi mislimo u konačnici raspravljajući o modelu i o tim stvarima.

Vehid Šehić: Izvoli

Sonja Garić: Evo ja sam ponukana ovim što je gosp. Himzo rekao htjela reći. S obzirom na broj počinjenih zločina i s obzirom na dinamiku kojom naši sudovi rade mi znamo da svi počinitelji zločina nikad neće biti kažnjeni. To je bila osnovna ideja vodilja za ove organizacije da pokrenu ovu Inicijativu, jednostavno da bi zadovoljili na neki način, da bi žrtve imale satisfakciju. E sad, cilj današnjih Konzultacija jeste ustvari da mi predložimo na koji način bi trebale funkcionirati komisije, gdje bi sve žrtve bile, nikad neće biti svi zadovoljni ali na neki način da bi stekli određenu satisfakciju jer nikad ni svi počinitelji ratnih zločina neće biti kažnjeni niti procesuirani. Svjesni te činjenice ovaj proces je uglavnom usmjeren na žrtve i ono što je vrlo bitno je da žrtve na određeni način dobiju satisfakciju u svakoj zajednici. Vi u Glamoču da imate satisfakciju da ljudi, vaši poznanici, susjedi priznaju ono što se vama dogodilo. To je cilj ustvari ovog cijelog procesa. Evo, ne znam jesam li ja ponukala nekoga da kaže svoje mišljenje ali jednostavno sam malo htjela potaknuti vas da i vi sudjelujete više u raspravi a ne da samo naši uvodničari govore. Hvala vam lijepo.

Vehid Šehić: Evo ja mislim da se Jasminko, je li tako, jeste li se Vi?
Evo Ale Kamber pa gosp. Delalić.

Ale Kamber: Eto predstavio me gospodin ponovo. Kamber Ale. Upravo zbog te satisfakcije i upravo zbog činjenice da znamo da pravno, s obzirom na vrijeme i sporost i inertnost itd. sudova pa čak i sudova u kojima još ima dijelova indoktriniranih političkih sudija, tužitelja koji su postavljeni poslije rata baš da ne presude, i toga ima. Zbog svih tih stvari, jasno je da će trebati mnogo vremena da pravno odgovaraju krivci. Pravno. Al ne treba zaboraviti da je satisfakcija i za nešto drugo. Jer imaju dvije vrste kazni, sankcija, odnosno imaju dvije vrste pravila ponašanja ljudi. Jedno su pravne norme, pravni prekršaji, za zločin odgovara pravno i ide u zatvor, materijalna kazna. Druga je ova moralna o kojima govorimo i ja tvrdim da je upravo i smisao ove konferencije i ovakvih skupova upravo to, na moralnom i tako sam to i shvatio. Ovdje je satisfakcija mnogo brža,

ona može za godinu, za godinu dana se mogu ozbiljnim radom svih sličnih foruma, institucija, udruženja nevladinih itd. doći do približnih podataka tačnih žrtava a je li njih 100 hiljada ili je milion, dobro više je milion nego 100 hiljada ali i jedan čovjek je žrtva, ne kaže se bezveze i u Bibliji i u Kuranu. Ubiješ jednog nevinog čovjeka kao da si pobio cijeli svijet. Prema tome, apsolutno je čak i nebitno koliko ih je. Ja znam da u našem Kantonu, po mojim nekih podacima, iako nisam nikakva institucija ali probam kao čovjek, kao građanin, kao komšija da prikupljam. Mi se svi lično znamo, da ih u Kantonu ima, svih nacija, najmanje 150 do 200 civila. To nije malo za ovakvu sredinu koja je rijetko naseljena. Civila koje mi znamo imenima, ljudi koji su živjeli sa nama, nema ih, gdje je, ubijen kao civil. Ko ga je ubio? Zna se ko ga je ubio. Ubio ga je onaj ko je u tom momentu vladao. A bila je vojno-policijska vlada ovog ili onog subjekta. Nije trebalo puno pameti, mi smo putujući, ja i kolega Gromlić masu fotografija napravili, putujući po cijeloj BiH, potpisale su se jedinice, srbijanske, jugoslavenske, hrvatske, potpisale se, piše koja je jedinica, ne treba više, uslikaj ih on se potpiše na djelo. Na rušenje, na paljenje, taj ko je rušio, palio, pljačko taj je i ubijao. Nije valjda onaj ko nije bio tu. Prema tome, ne treba puno tu, i sada ima ostataka da se može kamerama fino zabilježiti, potpisala se jedinica. Iz Varaždina, iz Niša, iz ovog, onog itd. A po međunarodnom pravu, to je gosp. Šehić rekao, po međunarodnom pravu, ne treba naše neko pravo, međunarodno pravo kaže, tačno se zna šta je okupacija, šta je agresija. Kraj. Ko je god došao nepozvan ovdje, pod stranim znakovima, taj je agresor. To je završeno. Nema tu puno filozofije, ako ga nije neko pozvao kao saveznika. Al saveznik ako dođe da pomogne on stavlja oznake te zemlje. A ne svoje. Ili makar obje. I sluša vladu te zemlje a ne svoju vladu. Tu nema puno pameti. Tu su stvari jasne. I to je međunarodni sud u Hagu i dokazao. Ali zato je veoma bitno ovdje da se rade, da rade, da idu ove inicijative u smislu zadovoljenja moralnih kazni, ponavljam, moralnih kazni, moralnih sankcija koje na nečovjeka možda neće uticati puno. Na kriminalce neće 100 posto, budite sigurni. Onaj ko je ubijao, njemu moral ne znači ništa, njemu je važno da ne ode u zatvor. Da pobjegne iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku pa da bude zaštićen ili iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovini pa da bude zaštićen ili u Srbiju ili obrnuto. Ovo nepostojanje sređenih odnosa između država pa onda se oni sklanjaju. Pa i to su izmislili ovi ratni medvjedi, izmislili, da mogu da imaju gdje da pobjegnu. To je odstupnica, to je sve smišljeno. Izrežirano. Pa treba doskočiti i tome. Kako srediti to da se čovjeku sudi pa ovdje ili ondje a logika je da mu se sudi u mjestu počinjenja zločina. Ona mu zemlja treba da sudi. Taj primjer Willy-a Brandt-a pa mi ga već imamo. Nažalost. *Žene u crnom* iz Srbije i žene iz Srebrenice, majke Srebrenice su se dosjetile, pa su se udružile u svom jadu i belaju. I zajedno nastupaju. Došao je momenat, pazite, udružile se žrtve, najpogođenije žrtve. Kada se još više, veći broj žrtava raznih profila udruži jer je zločin prema civilu, prema djetetu bilo ko da ga je učinio, na bilo kom prostoru to je šansa da ovi koji su ga činili budu zbijeni uza zid. I mislim da im ostaje sve manje prostora. Ja čak mislim da ih pomalo i panika hvata. Ove izvršitelje. Kao muhe one zvrkulje, hodaju pa sve u staklo ovako udaraju. Vidite, Jelavić neki dan pobježe u Hrvatsku, a nama dođe Glavaš. I biće Jelavića za Glavaša i obrnuto. Možda će biti Jurišića za Dodika i obrnuto. Dodika za Jurišića, ne znam ja kako će procesi ovi ići. Možda će biti Fikreta za Bendera, a upravo su to te odstupnice. Možda će biti Mladića za ne znam ni ja, nekog desetog. Tamo vamo, Bošnjaka ili Hrvata nije ni bitno to. To treba spriječiti. Tome treba stati u kraj. Ovi koji vladaju neće. Ovi koji sada drže, jer njemu ne odgovara. Samo može civilna inicijativa, samo kroz ovo, pritiske itd. Ja mislim da ima tu, ima tu šansi ali da se ne bi čekalo na 20, 30 i 50 godina kad će se završiti pravni procesi treba raditi ovaj civilni proces koji će onda na jedan način ubrzati i pravni. Možda će se oni onda malo postidjeti, šta to mi radimo. Traže najveće plaće a najslabije rade. Najmanja produktivnost a najveće plaće. Ima par hiljada maraka i daj mu još. Šta si uradio, koliko si presuda donio? Evo i ovde što je Hajro govorio. U Livnu, što su god sudili, zapravo lažne optuživali, doveli

kriva čovjeka. Čovjek im govori: nisam ja ljudi, za Glamoč ovaj jedan slučaj, nisam ja, eno vam ga hoda, govori im on ime i prezime, niko ga nije priveo, da sasluša toga kojeg je on, kaže on je taj, nisam ja. Niko ga nije ni doveo, da sasluša toga, da vidi je li to tačno ili nije. Možda se ovaj čovjek brani al na kraju je oslobođen. **I mislim da je veoma bitan ovaj momenat ohrabriti te najteže žrtve da se one ujedine u tome svome, a jesu već, počelo je to, ohrabriti ih u tom smislu da one istraju i ovakvih ovih inicijativa i to. I, za normalna čovjeka je moralna kazna teža nego pravna.** Nije se Willy Brandt izvinio zbog toga da materijalno Nijemci ne odgovaraju, ono, ovo, nego da skine sa sebe breme i da skine breme sa većine Njemaca da mogu da počnu normalno, kao građani svjesni da nakon pokajanja i priznanja, da osvješćeni, da se pomire, izmire i da žive skupa. I možda ta zajednička grobnica je opet nažalost, je jedna dobra spona. Tragedija je to al to je spona Francuza i Njemaca koji oni žrtve isto, zemlja je zemlja. I, zato, **zašto ne podići u BiH negdje na nekom mjestu, bilo gdje na neutralnom terenu, čak pored svih ovih spomenika jedan zajednički spomenik svim žrtvama civilnog, civilnim žrtvama.** Vojnik je vojnik, on je na ovoj, onaj na onoj strani, to ja sasvim drugačije gledam. Imo je šansu da se brani ali žrtva civilna nije imala nikakvu šansu. Dalo bi se o ovome mnogo, koliko hoćete, ali eto, ja nastojim ostaviti malo vremena I za druge. Fala vam.

Vehid Šehić: Hvala velika. Imamo sada Sadu Delalića pa onda gosp. Jozo Vidović. Samo malo, ja sam pitao on je rekao da se prijavio, je li tako Sado? Sado, pa imamo Jozo Vidovića.

Sead Delalić: Ja se zovem Sead Delalić, evo zovu me Sado kao što piše ovdje i predsjednik sam *Udruženja logoraša Livno*. **Iskren da budem, govorim o ovim komisijama, ja sam skeptik što se tiče formiranja tih komisija jer, kao što i vas trojica sjedite tu, kao što i predsjedništvo sjedi u nas gore tako će i komisija sjediti. Imaćemo trojicu ljudi, imaćemo tri istine, po meni ćete imati tri istine. I ovo što ja mogu govoriti neko će kazati da to nekako podijelimo na tri pa da vidimo koja je to istina, gdje sam ja to došao sa istinom** itd. Ja ponukan prošlim sastankom na kome, nažalost nisam prisustvo, volio bih iz razloga toga što su ovdje bili, što je ovdje praktično bio jedan čovjek Ombudsman za ljudska prava, a to je čovjek koji je mene poslao u logor. Pod izmišljenom, lažnom optužnicom morao je napraviti i napravio je kako je on znao i umio pokazujući meni jedan metak iz Turske kao da ja sad imam veze sa Turskom i s jednim metkom. Kao da se rat vodi jednim metkom. Do kraja rata sam prošao 4 logora i razmjenjen sam na kraju rata zahvaljujući njemu. Danas, on se bori za moja i prava drugih logoraša, da ne kažem građana itd. Sad bi ja volio da sjede još neki ljudi ovdje, posebno iz vojske koji su na prošlom sastanku odbili da prisustvuju i dalje govoreći tako da u Livnu nisu bili logori itd. Pa da mi vidimo, jesu li to bili logori ili nisu bili logori kao što oni govore. Evo recimo imamo predstavnika ovdje, ovoga Crvenoga križa koji nas je, sve logoraše, prije ulaska u autobus popisao. I kad sam ja po izlasku i formiranju Udruženja da nam, što je najbolja stvar, ne laže, taj spisak, jel me razumijete i glavom i bradom popisao, ljudi koji iste sekunde ulaze u autobus. On je najmeritorniji, taj spisak, on kaže ja sam taj spisak dostavio HVO-u, dobro spisak, ja znam da si ti u rokovnik to zapisivao. Kaže on, predao rokovnik. I predao rokovnik. Ko predaje rokovnik? Ono što je meni iritanto jeste, da svi pokušavaju odbraniti nešto što se praktično odbraniti ne može. Zaista se ne može odbraniti. Imamo situaciju gdje je za mene čovjek zločinac koji šeta po Livnu, koga ja srećem svaki dan, za hrvatski narod on je nekakav čovjek od značaja, od veličine. Ja ne znam koji epitet da mu dam. Prihvataju ga oni kao nekog ko je uradio dobru stvar. Mi imamo policiju, ljude koji su vješali nas logoraše i obarali rekord. Za one cijevi gore, vidite, gore od radijatora i gore kuke ove koje drže te nosače i prebace se lisice i ovako stoji. Osam dana je taj rekord bio u policiji, osam dana. A dovešću vam ja ovdje čovjeka

koji je 12 dana izdržao tako svezan. Samo bi 24 sata promijenio ruku jer ga u 24 sata izvodi u WC. I onda bi, umjesto desne stavio lijevu, sutradan bi umjesto lijeve stavio obrnuto. Ne da je on, mi smo dali niz izjava, niz izjava smo dali, nikad nije procesuiran, nikad niko nas nije pozvao da mi kažemo to što imamo mi logoraši kazati. Kako se prema nama postupalo. Nikad niko. Imate i sad u MUP-u dvojicu ljudi zaduženih za ratne zločine koji primaju svaki mjesec plaću, nikad nije zovno nijedan, ne samo mene, nego nijednog logoraša. Šta on skuplja? Mene interesuje, šta on skuplja? Koga procesuirao? I ovo oko komisije, ja zaista se moram vratiti, bojim se da ćemo razvodniti se, da će to biti nekakve tri istine što je meni baš ružno i nekako pada. Mogao bih vam ja govoriti o, ovo što upravo ovdje u Livnu vlada, to je da u MUP-u svi, evo jer sam vezan za to i tu najbolje znam situaciju, svi su prosperirali. Onaj radi u SIPA-i, onaj radi u vojsci gore i to u vrhu vojske, mi smo svoje činove, žuticu dobit od njih koliko onih činova ima ma sebi. Umjesto da odgovara, on je ratni zločinac. I umjesto da odgovara za svoja djela on je nagrađen gore. Ima ih, pet ljudi je pošlo u logor radni. Imate, evo u ovoj knjizi ovdje, ja ne želim odmah da kažem, biti glasnogovornik Srba a drago bi mi bilo da ima ovdje predstavnik Srba, logoraša jer se ne može zanemariti činjenica da su i oni bili u logoru, nikako, da su prošli zločine, strašne zločine o kojima evo govori i ova knjiga. Nažalost, vjerovatno je neće pročitati ni oni što rade u policiji na ratnim zločinima. Sve ovo što ovdje piše i ovi ljudi, ja sam s njima bio, kontaktirao i znam šta su ti ljudi preživjeli i sve. Ovog ovdje čovjeka na slici, mogu vam pokazati, znate, ovog ovdje sam ja našao zapaljenog, još uvijek se puši iz njega, gori čovjek, nastavnik matematike u Guberu. Zapaljen odavde, dovde, izgorio sav, unutrica, brat ga ne može prepoznati, daskom mu brat okreće, njegov rođeni brat, mogu ga dovest kad god hoćete, daskom ga okreće ne zna da mu je to brat. Krpa u ustima a preko krpe opet krpa svezana ovdje. Možeš se derati što kaže, koliko hoćeš ali nemaš nikakve koristi. Takvih lica imamo zapaljenih na livanjskom području, takvih lica. Međunarodni predstavnici, MKCK je popisao u Livnu 12 logora makar što bih ja samo u policiji, u MUP-u mogo kazati da su bile zatvorske prostorije, jedan logor, drugi su bile garaže policije a treći su bile same ove kancelarije pojedine. Mi imamo ljude koji su skakali, jer im je dodijalo zlo, skakali iz policije kroz prozor. Sa 4. sprata je pao ispred nas čovjek, razbio se. Dodijalo mu. Pa što danas ne padnu? Moramo ujedinit nekakve, ja sam bar, da bi saznala istina mi moramo objediniti i na ovim područjima i Srbi i Bošnjaci i da nam nešto Hrvati kažu, pretpostavljam da će oni to pokušati ublažiti. Jer ja znam da oni stalno i uporno kroz ove sve godine, meni je žao što tako ja moram kazati, stalno, imam osjećaj onu prednju stranu medalje glancaju i dive joj se što je sjajna. Nikako da okrenu na drugu stranu koja je crna i vide da i tamo nešto piše. Hajde da mi malo pričamo i o toj crnoj strani. Vi govorite o svemu, oni govore mi odbranili, mi ovo, mi ono, a gdje smo mi Bošnjaci, mi smo branili al dok smo bili okrenuti, dok smo u rovovima bili, branili grad Livno, dolaze po nas, vežu nas bodljikavom žicom i sprovode u logore. I kažem ja, nisam ja napisao 12 logora da su logori nego je to MKCK i evo vidite ovdje imamo, ovdje ove certifikate koje mi direkt iz Ženeve mi dobijemo kao logoraši. Ne mora meni dati ovdje ovaj Livanjski crveni križ jer nas nikad nisu došli posjetiti, nikad, mene za devet mjeseci nisam imao čast da me dođu posjetiti jer nije ih bilo briga. Volio bih još nešto da kažem. Naime, o torturama kad bih vam govorio, po dana bih vam mogao govoriti kako nas biju, iz dana u dan, to je već poznato svakom. Tamo se guramo pred vratima kad ih onaj stavi po 15 i guramo se isto pred Merhametom ko će dobit prije batine. Čovjek ne poimajući gura se da dobije batine. Svejedno ti je hoćeš li biti 1. ili 7. ili 15. Nije svjedeno. Ne može neko psihički tri sata da čeka da dobije batine. Psihički kaže, ubij ti mene odmah ja odoh leći tamo, šta od mene osta, osta. Tri sata treba čekat da dobijete batine. Kao da je to jednostavno. Ja u Ljubuškom 22 dana nisam napolje mogo izići. Jedan čvor imaju i uvijek 5, 6 ljudi čeka i gleda ko je u redu. Ako je slučajno kriminalac, ubica koji su pušteni tu od Hrvata na WC-u nema vam šanse ni jedan da će izići u WC. Ni jedan. Jednom dnevno

izlazite. Ja sam dijelio jednu veknu, svi znamo šta je, jedan hljeb, i to vraćen sa položaja pa je on tako tvrd da sam ja morao jednome od najjačih nas koji je Reško Bubalo, rahmetli je, najjači u ruci bio pa je on prvi načeo taj ovako i zamislite vi da ja 14-oro ljudi moram dati i podijeliti tu veknu na 14 ljudi, meni šta ostane. Ja svakom pružim kao da neko zna koja je to, jel 14-stina od te vekne. Otkine, neko otkine više, neko otkine manje, i to mu je cijeli dan. I sad ja, govore mi nije. Najgore što mi pada jeste što mi susrećemo te ljude koji su nas poslali dole gdje su nas maltretirali, gdje sam ja imao u nesvijest padao od gladi, gdje me je doktor pregledo pa kaže da ću umrijeti ako ne jedem domaću hranu. Pa im nije načelnik moj, koji je bio načelnik nije mi, odobrio takvo, nije mi odobrio da dobijem domaću hranu, kad bih objašnjavao kako se može progutati voda i sastavljati sa žiletom i tako dalje, i tako dalje, provrije pa smo supu neku pravili i tako sam ostao živ. U sred Livna ovdje gdje šetaju ovdje, mi zaboravljamo kao da se to nije desilo. Evo sad ćemo otići tamo, ko god hoće u rijeku, Bistricu, u Duman iznad to je tako hladno drži malo ruku, kaže šta je ovo ovako hladno a ne mi smo pisali nako jurišna, bojna kada su dolazili ljudi, vraćali se, gule kožu. Pet sati unutra. Gore te čekaju palice bejzbol, gore te čak, čekaju te kojekavi kablovi električni, kojekakve toljage, ne znam šta sve, čim te ne udara, moraš se vratiti, gore te bije, dole ti hladno. Ono što me posebno potreslo jeste da su se najveći zločinci desili u školi. Naime, u ovoj knjizi ja imam ovdje i Srbin je, nazivaju ga najvećim stratištem, najgorim logorom na području Livna. A ona nosi naziv škola Ivana Gorana Kovačića, pjesnika koji je potresnim napisao Jamu i ta škola se upravo zove njegovim imenom. Što je nekakav apsurd, molim vas. Čisti apsurd. Naša djeca idu danas u školu, po nastavnom hrvatskom programu, niko nije rekao zašto oni uče o drugom. Što naša djeca uče ođakovu a nisu o Gradačcu, o ovome, nije bitno, u Visokom, bilo piramide, ne bilo, piramida, naša je. Što uče ođakovu, moraju. Moramo. Ja, ako bude bilo potrebe mogu zaista što vam kažem, mogu pet sati da vam pričam a vi.

Vehid Šehić: Hvala, samo, molim vas, molim vas, da vodimo računa, kasnije možete dobiti knjigu, ja vas molim ipak, ja sam čovjek koji je tolerantan i koji želi da sluša druge ali poštujemo neka pravila. Ja se moram samo osvrnuti na jedan dio. Vi ste sumnjičavi na rad komisije, upravo što će ova komisija omogućiti da ljudi pričaju ovakve priče. Vi u Livnu, oni tamo u Zenici, Banjaluci, Tuzli i Sarajevu. Upravo da ostane zapisano. Vraćamo se svjesni činjenice da mnogi neće biti sankcionisani. Ali ako je nešto zapisano znači to se i dogodilo. Upravo ono što vi ne možete na sudu i time ću zavšit pa ću vama dati riječ mi od suda očekujemo da bude efikasan. Sud će biti efikasan i on će ispitati one činjenice koje njemu trebaju za biće tog krivičnog djela. Ova priča, a ljudi shvataju da bi sve ispričali sud će samo odvući da nikad postupak neće zavšiti. E, mi vodeći računa o tome da sud nije ispovjedaonica nego utvrđivanje činjenica koje trebaju sudu, upravo bi ova komisija u jednom svom segmentu omogućila da ljudi kažu svoju priču. Biće im lakše pa makar ne doživili onu neku vrstu satisfakcije o kojoj mi govorimo. I tu ja vidim značaj. Jedna molba, ja vas molim kao ljude, kada govorite Srbi, Bošnjaci i Hrvati pokušajte ne govoriti Srbi, nego neki iz reda hrvatskog naroda, neki iz reda bošnjačkog naroda i neki iz reda srpskog naroda. Ja vas molim, zato što će nas to odvesti. znate i u tu zamku ulaze, nažalost, intelektualci pa kaže to je svojstveno srpskoj naciji ili hrvatskoj ili bošnjačkoj. Vrijeđamo se kao ljudi. Ipak odvojimo jer, rekli smo, svagdje je bilo zločina, svagdje je bilo neljudi, negdje više, negdje manje koji su se ogriješili o ljudsko, ali sačuvajmo pa makar bio jedan, dva radi njih sačuvajmo i naše dostojanstvo i dostojanstvo tih poštenih ljudi. Eto, to je neka moja molba ljudska a ja vas apsolutno shvatam.

Sead Delalić: Ja i danas imam prijatelja Hrvata. .

Vehid Šehić: Shvatam, znate zašto...

Sead Delalić: Ja ne mogu kazati o čovjeku koji mi je rekao biće rat za 24 sata, sklanjaj djecu, da ih šaljem u Hrvatsku da bježe. On je Hrvat, nudi mi svog čovjeka, on je za mene glavu u to vrijeme rizikovao

Vehid Šehić: Pazite, biće i tih pozitivnih primjera jer moramo pobjeći od generalizacije koja će nas apsolutno ubiti. Sada, meni se javio profesor Mišković prvo. Prvo profesor Mišković pa onda Vi gospodine. Ja se izvinjavam, Jozo.

Jozo Vidović: Jozo, Predsjednik *Udruge obitelji poginulih branitelja podružnice Livno*. Iz konteksta ovoga čovjeka koji iznosi svoje teze, iz objektivnih njemu razloga ali **žrtve i zločinci imaju ime i prezime, čak i matični broj. Nećemo ih etiketirati nacionalnim predznakom nego ćemo ih samo etiketirati kao zločincima.** Zločini su, to je povijesni naziv, od kad je čovjeka i Boga, samim time što je Kain ubio Abela počinio je zločin i ta klica do dan danas se vuče u našim genima. **Zločince treba imenovati imenom i prezimenom, ako se zna, isto tako i žrtve njihove jer se zna.** Zločina je bilo svugdje, po svim gradovima, negdje su malo teži, negdje lakši, ali ja osobe koje predstavljam u svojoj Udruzi, ima ih dosta ovdje u Livnu koji su se naselili, to su Bugojanci, koji svoju djecu još uvijek ne mogu pokopat jer 24 Hrvata iz Bugojna ne zna se gdje su. To je žalosno, isto kao što je žalosno ovo šta ovaj tu čovjek kaže iz svog iskustva koje je doživio, doživili su i na drugim stranama. I Srebrenica i Vukovar, desili su se zločini, ne može se to nazvati da su to ljudi radili nego zvijeri u ljudskom obliku, pa Dubrovnik, pa Škabrnja, pa ovo, pa raketiranje Sarajeva, pa raketiranje Zagreba. Ne možemo reći da je to uradio ni Srbin, ni Hrvat ni Bošnjak jer ja kao branitelj sam u svojim redovima imao Srba. I po ocu i po majci. I Bošnjaka i po ocu i po majci. Ginuli su u našim redovima. A i u srpskim redovima imalo je Hrvata, prema tome ne možemo mi stavljati nacionalni znak ni zločina ni žrtava nego se to može generalizirati i kazati da su mnoge žrtve počinjene iz koristoljublja, neke iz mržnje prijeratne, izjednačavanje računa koji su imali sa bivšim udbašima, neki su išli u pljačku i to se zna mada ne mogu to imenovati jer ne znam ljude. Mnogi su se na taj način i obogatili pljačkajući i ubijajući žrtve da prikriju svoje zločine. Samim tim što su ti zločinci obučeni bili u odore branitelja, i naoružani tako da im se niko nije smio ni suprostaviti. I postoje branitelji koji su pokopani ali poslije rata za tijela se ne može znati gdje su. Samim tim što je žrtva još veći je zločin napravljen nad mrtvim tijelom koji ne predstavlja opasnost ničiju. Mrtav je mrtav čovjek a zašto ga onda u njegovu miru maltretirati. Negdje sam ovaj pojam bio zabilježio da bi nešto rekao. Još od početka poznate žrtve još nisu pronađene i koje se konstantno zataškavaju s ciljem da se krupne zvijeri ne otkriju. Ko su krupne zvijeri? Ljudi koji su zaštićeni i kojima se ne smije prkositi. Samim tim vidimo i po Srbiji i po Hrvatskoj šta se dešava. Noć te proguta ako ćeš pričati. Po mom, ova organizacija koja već nekoliko puta zastupa i u Livnu i u drugim općinama nije adekvatna nikoga da zaštititi. Mi moramo se ovdje izlajati i upirat prstom, brojem i prikrivenim identitetom jedan ili jedna, ovaj ili onaj, ali ako se ne smije spomenuti ime i prezime onda ništa nije rečeno. Prema tome, ja ne znam sve kud vodi ovo. U povijesti imamo opširne primjere zločina, još uvijek ponavljaju se, mržnje. Spominjemo i Jasenovac i Bleiburg, Križni put, Jazovke, Macerske šume, i čemu nas sve to vodi? Pokojnima pokoj duši a živi, svaki se može identificirati. Prikrivanje zločina je isto, po mom, zločin. Samo dokle ćemo s ovim ići? Još veći je zločin ako firme su opljačkane, ljudi bačeni na ulicu, djeca osuđena na političko izgnanstvo, po domovima ostaje jedan đuturum ili dva kojima treba pomoći, a nema tko. Ja sam jednom rekao, Sonja se možda i sjeća kad sam rekao, nemojte se iznenaditi ako jednom dođe dijete da obide svog roditelja, da nađe kosti. Ne samo to, nego ovdje mnogo ima kuća koje su prazne. A što su prazne? Zato što to valjda mora tako biti. I za sve ove nedaće koje su se događale u

povijesti će otići u prošlost, ljudi se moraju vezati, a s kim nismo ovdje po Evropi ratovali. Danas ujedinjujemo se u Evropsku Uniju i sve zaboravljamo i bez traženog oprosta oprašćamo a samo s ciljem da imamo miran život i da djeca mogu rasti bezbrižno, da svoju biološku potrebu mogu proživljavati, vrijednosti čovjeka a to je da završe školu, osnuju obitelj, uzgajaju svoju djecu i tako lanac da se veže. I ove će žrtve jedanput biti zaboravljene i oprostene. A kad? Kad se stanje normalizira u ovim regijama, posebno da ne kažem, oprostite na izrazu, ova jebena BIH koja nije ničija i koja je svačija i na kraju će ovdje bit Kinezi glavni. Kako je krenulo. Kad se otvore radna mjesta, kad se ljudi budu zaposlili, kad krenemo razmišljati o svojim osobnim potrebama kako svoj život razvijati i usavršavati, sve će biti zaboravljeno. Dokle, ovako ovo prekucavanje, ovaj, onaj, piskaranje, ničemu ne vodi. Jer glavnu zvijer ne smiješ dotaknuti. Ode glava. Ja sam isto tako dobio po tamburi, što kažu, izgubio sam sina jednoga a drugi mi je morao bižat od svoje vlastite kuće. Sin je, da ne padne u depresiju jer ovde u Livnu mladić se osjeća suvišan sam sebi beskoristan društvu i dosadan i Bogu i čovjeku. Jedini mu je izlaz otići u kafić, uzet od roditelja novca, sidit u onome dimu i svoj život upropašćavati. Zločin je i, po mome, omalovažavati drugog. Političari svoje zapošljavaju po državnim ustanovama, bogataši po svojim firmama svoje a za nas koji smo ratovali i dobili što kažu, po leđima i iznijeli ovaj rat na svojoj grbači oštećene duše za nas nigdje nema mjesta. Ja shvaćam svakog kome je ljudsko dostojanstvo ugroženo. A što je najgore nema kome da se obrati. Oprostite, 4 sam godine ratovao, od PTSP-a sam obolio, sina sam izgubio, obitelj je u rasulu, i šta drugo reći. Shvaćam svakoga, nikomu ne mogu pomoći a ni sam sebi. Hvala na strpljenju. I oprostite na emociji.

Vehid Šehić: Hvala velika i da Vam samo kažem, biće u Bugojnu iste Konsultacije gdje ćemo obuhvatiti Gornji Vakuf /Uskoplje, Donji Vakuf, Travnik, Vitez i ovaj dio. I dole će biti jer i ja želim da saznam šta je sa mojim studentskim drugom Mićom Strujićem koji je nastradao među 22 Hrvata a o njima se ne govori. Mi pokušavamo otvoriti jednu priču ne štiteći nikog nego isključivo raditi radi žrtava. Izvolite gosp. Miroslave.

Miroslav Lijović: Zovem se Miroslav Lijović, predstavnik sam Crvenog križa u Livnu. Ja neću duljiti s nekim lamentacijama, biću izravan pa ću se obratiti gosp. Sadu Delaliću odgovoriću mu konkretno na pitanje. Kada je rekao da nitko iz Crvenog križa nije vodio brigu o tim ljudima. Činjenica je ta da je nam pristup bio doista ograničen, jedino ekskluzivno pravo posjetiti dakle zatvorenike bilo je pravo Međunarodnog odbora crvenog križa. Dakle, naše su ovlasti po tom pitanju u ratnim uvjetima bile dosita minorne. Da ne kažem nikakve. Međutim, Crveni križ Livno je uvijek vodio brigu o ljudima koji pate. Također smo po školama, kada je, tijekom onog sukoba, došlo do zbrinjavanja stanovništva Bošnjačke, muslimanske nacije po školama, mi smo dakle, uradili svu logistiku vezanu uz dostavu hrane, pića higijenskih sredstava, zatim sanitetskog materijala. U suradnji s kolegama iz Doma zdravlja smo također, naši su volonteri pružali prvu pomoć na licu mjesta ako je nekome bilo pozlilo i slične druge vrste usluga. Dakle, Crveni križ Livno nikada nije pravio tj. njegovi djelatnici nikada nisu pravili razliku između čovjeka, nama su svi ljudi isti, kao prvo, ne samo po profesionalnoj dužnosti koju obnašamo nego i čisto gledano, osobno. Što se mene tiče, ja sigurno mogu tvrditi da je to činjenica od koje ne možemo pobjeći. Nikad nismo pravili nikakve razlike između ljudi, nama su svi ljudi koji se nalaze u stanju patnje ili koji su u stanju socijalne zaštitne potrebe prioritet. Crveni križ je tijekom rata zbrinuo preko 25 tisuća ljudi što izbjeglica iz Hrvatske, najvećim dijelom, razumije se iz same BiH. To su bili ljudi koji su bježali ispred ratnog vihora, progonstva i pogibelji. Jedan veći dio njih je bio i u tranzitnoj situaciji ali svim smo tim ljudima pružili smještaj, od ležaja, hrane, pića, zdravstvene skrbi i svega onoga što je bilo potrebno za zbrinjavanje tako velikog broja ljudi. Htio sam reći to da

Crveni križ je uvijek na strani onih koji pate, bez obzira na okolnosti. Činjenica je da je slučaj gosp. Sade i njegovih kolega koji su bili u toj situaciji, doista bio nimalo ugodan. Razumije se. Međutim, naše ovlasti su u tom trenutku bile minorne tj. nikakve. Mi nismo doći tamo i pokušat, mi smo pokušavali u biti ali nismo dobili dopuštenje, odobrenje, razumijete. Tako da Crveni križ se ovim putom ograđuje od bilo kakvih insinucija, odnosno krivog prikazivanja njegove uloge bilo u ratu, bilo u miru. Eto, toliko od mene, ja ne bih duljio. Hvala na pozornosti.

Vehid Šehić: Hvala. Gosp. Anto

Anto Mišković: Sad bi bilo najuputnije, najracionalnije, najrazumnije da ja odustanem. Uostalom, ja sam našoj Sonji koja sve besprijekorno organizira obećao da ja neću danas govoriti ništa a da ću pomno slušati sve. Ja neću govoriti ništa, e da se ne bih ja pretvorio u proizvođača verbalne pljeve i ovako rđavo se producirao. Međutim, ja bih u najboljoj namjeri htio kazati nešto što mi se sviđelo danas, što smo počeli dobro. Dobro smo počeli zahvaljujući moderatoru zahvaljujući medijatorima, zahvaljujući komunikatorima. Ja bez ustezanja, nije nikakva kurtoazija ovo čestitam i sretan smo što smo uspjeli organizirati jedan ovakav skup danas i ovdje. Ali počeo bih od onoga što reče maločas u početku gosp. Jakovčić. Ako je ovaj proces, ako sam ja to dobro shvatio, zapamtio htio sam napraviti jednu nepreuzetnu, nepretencioznu bilješku, pokazati nešto kratko međutim, ono što ne valja danas ovdje to su ove olovke. Najprije, drugo, naočala nemam i nisam to uradio pa ako u ovom našem diskursu napravim nepoželjan ekskurs, što kažu, bez pretenzija da se puno pravim pametan, onda vi ćete mi oprostiti. Ali ako je ovaj proces mijenjanje paradigme, jesam li dobro zapamtio, mijenjanje matrice, ako ovaj proces koji mi planiramo u kontinuitetu uraditi a ne odraditi kako su to izmislili, onda me to raduje ako ovaj proces još zamijeni umjesto relativizacije ako zamijeni aplikacija. I to jurisdikcija pa evo Vehide oprostite mi, ja primarno nisam pravnik, ja sam primarno psiholog, jurisprudencija. Ali čega se bojim? Bojim se svom susjedu, prijatelju Bože sačuvaj da bi što zamjerio. Pogotovo što je podnio ono što je podnio. Ali svaka konkretizacija ovdje ne u komisiji zato ćemo inzistirati da se formiraju komisije nosi u sebi opasnost da u najmanju ruku, u najboljoj namjeri, ne kažemo i ono što možda i ne bismo trebali za sad još tretirati dokle te komisije ne utvrde to svoje. Jer ovu priču koju smo mi sada čuli mi ćemo naravno, Vehide, drago mi je što si spomenuo, ja se tih priča naslušao u Bugojnu, u Travniku, u da ne duljim dalje. Dakle, nisam protiv toga, Bože sačuvaj, jer sam ja ovdje zapamtio jednu strašnu stvar, jedan momak naš, svi znamo, to je sin rahmetli Ahmića Torlaka, ne sjećam se kako mu je ime, ni kriv ni dužan ubijen dečko. Njegova majka kaže poslije, kaže, njegov otac je imao 135 kg a zvali su ga Ahmić. Zašto? Zato što je bio dobar. Ali ovakvih primjera da ja druge ne potežem, pogotovo iz krila toga naroda iz kojeg ja potječem, onda bi nas to odvelo daleko. Nego, što je sad važno? Važno je ovo, da što se kazne tiče, sad ovo je teoretski aspekt, ali mi vi nećete zamjeriti Vehide i ja tebi kažem ti u ime našeg i poznanstva i prijateljstva. Ti znaš dobro da što se kazne tiče da postoje utilitarne teorije i retributivne. Ove utilitarne, spominjem ovde radi svih nas, postoje od kad postoji teorija države i prava, e da bismo mi kažnjavali ali s dobrim posljedicama. E da bismo i opraštali kazne al s dobrim posljedicama kao što je recimo u Hrvatskoj, sjećate se kako je pušten Arkan i s njim ovaj, kako se zove ovaj drugi, jel smo mislili da će to biti dobre posljedice. A ova druga teorija retributivna, s kojom se mi susrećemo, retributivizam to nije ništa drugo nego, pomozimi lex talionis a to je zakon odmazde. E mi se toga trebamo bojati jer je Heine govorio: Izopćeni zločinci, zamislite kako je ovo diskutabilno i kako je ovo jedno sociološko, psihološko nikako pragmatsko pitanje, dakle, izopćeni zločinci mogu imat u sebi čak više čovječnosti nego oni s hladnim srcima koji nam se pretvaraju a koji su potajno zločine činili. Dakle, eto i to je tako

komplikirano i tako teško pitanje da recimo sad teoretizirat, sad nema smisla a najradije bih ja tako to nastavio. Međutim, mi donosimo te zakone. Ja mislim da danas u svijetu nema države kao što je ova naša, kao što su ove naše države koje su produkt eks Jugoslavije koje imaju više zakona od nas. Ali države koje imaju, u pokvarenim državama najviše je zakona. Ja to ne bih smio, ne bih htio reći na latinskom jer mi se to često zamjera pa me je jedan tako malo i optužio što ja nekad se pozovem na latinsku izreku, ne stoga da ja pokažem kako sam pametan i kako ja znam latinski, ne nego kako su to stari Rimljani prije nas znali i naravno to upotrijebljavali. Jer šta u toj pokvarenoj državi najviše je zakona a ti zakoni to je opasno, odnose se na neke a ne na sve. Još je Juvenal davno rekao: Nekima zločincima odlikovanje a nekima vješanje. Evo to kad bismo izbjegli. U interesu je svakog, mi smo danas dobro primijetili, to je toliko, toliko smo nesretni. Sada, šta je naša zadaća? Od ovoga što je govorio, što je napisao i potpisao. Nažalost, ne mogu hvaliti taj tekst ali čini mi se, neću umnožavati superlative ali čini mi se da zaslužuje svaku pohvalu ako i zbog čega onda zbog ovoga mota: Poštujmo tišinu. Nije to doslovno shvaćeno. To je jedna fina metafora i u ime te tišine ja i danas vjerujem da vjerujem svojim kolegama i Ranku Pavloviću i Ranku Preradoviću a ništa o njima ne znam ali sve mislim da bi se mogu s njima na svakom mjestu sporazumjeti pa da ne spominjem ja sada književnike banjalučke koji su i ovdje bili. Dakle, evo čime želim završiti. Naša je zadaća, ne samo onih koji su po vokaciji pedagozi nego i svih ljudi dobre volje, čiste duše da učimo djecu da nam ne pjevaju pjesme mržnje. To bi bila zadaća svih nas. Jer oni i ne pjevaju te pjesme mržnje zato što ta mržnja izlazi iz njihova srca, oni to ništa ne znaju, ništa ne znaju a mi zaratimo s njima, a onaj ko zarati s mladošću izgubiće budućnost svoju. Sigurno. Toliko. Hvala vam.

Vehid Šehić: Hvala. Gđa Nurka.

Anto Mišković: Šta sam još htio dodati Vehide, samo ovu rečenicu. Ono što si rekao u Sarajevu, to je agresija, u Banjaluci je to građanski rat, to su naše dileme, to su naša prokletstva i ne ulazeći tako daleko u prošlost, analizirati svaki slučaj bojim se da ne odemo u retromaniju.

Nurka Bašić: Ja sam Nurka Bašić, dolazim iz Glamoča, *Udruga Teledom* Glamoč. Simbolično je da je ovaj skup baš na današnji dan, znate koji je Dan Evrope i Dan pobjede nad fašizmom. Danas je praznik u Evropi. Pa eto jutros je bio podsjetnik pa su izneseni recimo podaci da je u tom Drugom svjetskom ratu poginulo 60 miliona ljudi, da je 35 miliona ljudi ranjeno a da je 3 miliona ljudi nestalo i nikada nije pronađeno. Tako da nemamo iluzija, mislim toga što se tiče. Naravno da smo ozbiljni ljudi pa inače mi kod nas vjerovatno previše nema pogotovo što čini mi se da imamo nesreću što nam se nesreća kakav je bio rat na cijelom ovome prostoru desila možda u jedno najsuroviji vrijeme barem koliko naše pamćenje može dokučiti a to je što gosp. Delalić govori o njegovim mukama u logoru. Mi na svim mogućim medijima smo imali prilike gledati slike iz Abu Graiba u ime demokracije. Htjeli su tamo ljudima da izvezu svoju demokraciju koja je u Guantanamo i tom Abu Graibu ovaploćena valjda. Tako treba izgledati. Šta hoću time da kažem? Hoću da kažem da, što ste rekli za naše licemjerstvo, pa nikada ja mislim politika svjetska nije bila toliko licemjerna zaključno valjda ova zadnja ekonomska kriza je zadnja tačka na to licemjerstvo. U takvim situacijama naravno, mi treba da živimo i da se bavimo sa problemom sa kojim se suočavamo. Ja nimalo nisam skeptična u pogledu toga da ovaj posao trebamo mi odraditi. A hoće li on imati onaj svoj nastavak to neće mnogo od nas zavisiti. Al ono što je na nama da mi pokušamo da odradimo jer se bojim imam dovoljno godina da i danas imam susjeda koji su onaj tamo rat doživjeli pa što vi Vehide rekoste kako su grozni zločini u ovom ratu počinjeni pa ja vam mogu reći da u mojoj familiji i od

mojih tih susjeda sam čula doživljeni su još koje ja nisam čula da je iko radio, iko živ da je radio u ovom ratu. To je u onom Drugom svjetskom ratu ali zato što nisu sankcionirani, zato što su nagrađeni, zato što je bilo dovoljno i ovo što je ovog puta se to dešava na ovaj način a onog puta se dešavalo ljudi su samo prije rata valjda samo promijenili one kape i oznake na kapama i onda su uživali penzije. Kad dolazite iz jednog jako malog mjesta što je Glamoč samo po broju stanovnika, prostorno četvrta po veličini općina u BiH, ali ima jako malo stanovnika koji se jako dobro poznaju i poznavali i to ne od jučer, danas već u jako dugom periodu se znaju. Oni tu žive, tamo se ljudi nisu nikada doseljavali, znate do sada. Iz Glamoča se samo odseljavalo i nikad niko sa strane se tamo nije doseljavao i to je fantastična jedna paradigma za cijelu Glamoč jer za mene ja ga samo promatram kao jednu sliku BiH. Jer oni imaju danas, ima taj specifikum da u njemu otprilike nebitna je razlika svaki narod tu živi. Tu nema, ja koliko znam u Bosni to nigdje nema, nijedne općine sa takvom strukturom stanovništva. Koliko ja znam, baš sva tri naroda koja su konstitutivna u ovoj zemlji, e u jednom malom Glamoču, u jednom strašno malom broju žive. Nikoga za njih nije briga. Naravno žive kako znaju i umiju ali zato imaju pamćenje. Ne radi se o ovome, ne radi se o komisijama, ja se bojim da taj narod ipak ima pamćenje. Koji je efekat toga, kažem vam, na toj jednoj maloj sredini. E pošto u onom ratu zločini pa još nagrađeni pa u ovom pa još nagrađeni tamo negdje, ne mora biti u Glamoču nagrada stići ili u Livnu ili u Sarajevu bilo gdje je dobio nagradu onda se tako nadje. Bojim se i to je ono najstrašnije za mene koja sam živjela i mislim da je to jako dobro tako kako sam ja živjela u jednom sasvim drugačijem društvu. Danas ćemo mi i vjerovatno će biti tako do kraja, barem naših života, živjeti jedni pored drugih. Jako malo će ih biti koji će živjeti jedni sa drugima a to je faktički kako mi nismo imali nikad na ovom prostoru, geta a to su geta u glavama. Stvorena su geta u glavama. Ne morate imati Varšavski geto u koji će vas neko spratitit u glavama su definitivno useljena geta baš zato što pravde nema za zločince. Pa nema je u ovom ratu, pa nema je u onom ratu, pa znači neće je. Hej ljudi moji živimo u iluzijama neće je biti nikada a znaj ono šta će ti se stalno ponavlja da ti tvoj prvi komšija s kojim si dijelio dobro, zlo, zadnju koricu kruha dođe sutra da te zakolje. Je li se neki pojavi tamo koji će ovaplotiti njegove misli, zbiti u jednu tačku evo njega kakav prijatelj, kakav kum. To su ljudi čini mi se na ovim prostorima ovome ratu zahvaljujući definitivno u sebi prelomili. I zato, to je i bojim se da je i to razlog što će na ove odazive ove komisije biti daleko manji interes. Bojim se, to su samo nek moje sumnje. Ne znam, volila bih da nisam u pravu. To je ono što ljudi neće, pa ispitivali, ja znam dosta, svud su ih ispitivali, gdje god su se pojavili neko je njih dočekivo i ispitivo, pa ispituje, pa onda ih sud poziva na osnovu tih njihovih prvih svjedočenja. Hajte uzmite pa me, zločinci i dalje divno žive, super, nikome ništa pa onda on kaže, hej pa nismo budale. Šta je, nek me kaže samo još jednom, ma ima status zaštićenog svjedoka, ma kaže samo nek se usude da me još jednom bilo ko da me zovne da bilo šta kažem. Samo kaže neka se usude pa će vidjeti, nema ga, kaže, ko će me više natjerati da ja svjedočim. Ne zato što on ne bi htio nego zato što su ga već toliko puta izmaltretirali bez ikakvog efekta. Bez ikakvog efekta. Zalažem se da bar, da poradimo sve koliko je moguće evo ovako da i ovakvi svjedoci znaju da će to njegovo svjedočenje barem ostati negdje zabilježeno i zapisao. A hoće li taj sankcionirati ili neće, zbog toga se zalažem za ovaj posao. Hvala najljepša.

Vehid Šehić: Hvala velika. Evo Željka.

Željka Mihaljević: Ja neću oduzimati puno vremena. Pokušaću nekako sublimirati sve ono što smo danas govorili. Evo ova zadnja poruka Nurkina na početku ovog našeg skupa rekli smo da je jedna od zadaća komisije napraviti, među ostalim i knjigu pamćenja. Ja bih tu knjigu pamćenja nazvala najširim izvještajem koji će komisija, najširoom verzijom izvještaja koju će ova komisija REKOM dakle, praviti na regionalnom planu dakle, u svim

našim državama koje su bile zahvaćene ovim ratom i gdje su činjeni zločini. Dakle, zbog toga smo se danas okupili i ovdje i zbog toga i lobiramo da počnemo raditi na utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima gdje god su se oni pravili. Svi vi koji ste danas ovdje govorili, evo i ja koja na nekakav način dajem prilog svemu ovome i osoba koja je često i pratila te tuđe patnje i pisala o njima i dočekivala i u različitim humanitarnim organizacijama pa čak u Crvenom križu i kolone izbjeglica, prognanih, protjeranih i ne znam čega se sve nisam naslušala kroz rat i poslije rata. Dakle, naša zadaća svih nas je da, kao što ste ovdje sada svjedočili, pričali ljudima, aktivistima koji budu obučeni za prikupljanje činjenica za istragu kažete te svoje priče. Obitelji stradalih u ovom ratu, obitelji nestalih, žrtve zločina, logoraši, silovane žene, za koje se zna, za koje se ne zna, maltretirana djeca, svi oni trebaju pričati svoju priču. Na izvjestan način kada počnu pričati tu svoju priču, tu svoju ispovijest, to je za njih na neki način ujedno i moralna satisfakcija. Konačno pričaju ono što ih boli, oslobađaju se tog svog unutarnjeg bola i znaju da će to biti negdje zabilježeno, da neće nestati. Cilj, među ostalim, svega ovoga. Dakle, kada žrtve umiru sa njima umire i priča. Pa da ne bi umrla priča evo uputili smo se i upustili smo se u ovakav težak posao. Znamo da je težak. Ali svi vi koji evo imate nekakvu skepsu ili rezerve prema svemu ovome morate poraditi u svojim sredinama, među svojim udrugama. U najbližim, kod najbližih rođaka, susjeda da ispričaju ljudima koji će tragati za istinom, koji će tragati za činjenicama upravo te priče. Ali kada ih budemo pričali onda te žrtve trebaju reći ime i prezime, ako znaju, zločinca. Ako ne znaju, onda barem znaju reći postrojba, jedinica ta i ta, bila je tu i tu, došla je u tu i tu kuću, izvela ovog, ubila onoga, protjerala, prognala ovoga il onoga. Onda se, ako ništa drugo, može iz toga izvući podatak ko je zapovjednik te i te postrojbe, te i te jedinice. Na tom i tom području. Dakle, moramo konkretizirati stvari koliko god je to više moguće. Komisija daleko od toga da može procesuirati, suditi al može pomoći prikupljenim dokazima, činjenicama da određene stvari i određeni zločinci ipak dođu pred lice pravde. A prva stvar je da objavljivanje njihovog imena i prezimena, ma ne moraju oni trunuti u zatvoru al dovoljno je što cijeli svijet zna za njih. Što je dokumentirano da su radili to što su radili, to je moralna kazna. Bez obzira koliko ogrezli i mislite da nemaju savjesti oni sa tim žive. Oni znaju kao je živjeti sa sviješću da si počinio to što si počinio, i da drugi za to znaju, to ih najviše boli. Dok ne znaju drugi to je ok. Eto zbog toga, evo, usmjeravamo sve ovo, ja ne znam, evo i Danka je tu, izlazila sam, ulazila sam, je li govorili, nije li govorila ali znam da zna jako puno podataka o nestalim, protjeranim, poginulim na području općine Bosansko Grahovo. Upravo nevladine organizacije, upravo ovakvi ljudi kao što ste vi koji ste bili, na nesreću vašu u logorima ali vi možete dati puno ključnih dokaza, puno ključnih činjenica da bi ova komisija imala uspješan rad. Stoga nemojte sumnjati, sve što će biti činjenicama potkrijepljeno, sve što će se reći će biti zapisano. Samo je na nama da krenemo u borbu sa tim. A šta će se iz toga izroditi videćemo. Komisije mogu praviti preporuke. Rečeno je već na ovom skupu. Pa, ako ništa drugo ne možemo onda možemo barem tražiti da određeni dokumentirani, činjenično dokazani zločinci ne mogu biti u sigurnosnim službama kao što ih sada imamo, u policijama, SIPA-ma, OSA-ma, AID-ima, ne znam već ni ja gdje.

Jer su oni onakvi kakvi jesu i dalje opasnost našoj sigurnosti. Možemo sa dokumentiranjem počinjenih zločina ili pomaganju u izvršenju zločina tražiti da se određeni ljudi uklone iz zakonodavne i izvršne vlasti. A imamo ih takvih. Dakle, puno toga možemo ali trebamo krenuti. Eto toliko i hvala.

Vehid Šehić: Vama hvala. Ja moram nešto samo napomenuti. Meni je drago što si Željka govorila. Ovdje neće biti svjedočenja, jer svjedočenje zahtjeva određeni postupak, ovdje će biti ispovijesti žrtava. Žrtva će reći ono što ona želi da kaže a mi želimo da kaže sve. Zašto je ovo bitno? Vi ste spomenuli sud. 90 posto presuda ne zadovolji pravdu. To je činjenica.

Presude ne mogu dovesti do nekakvog pomirenja jer će uvijek neko biti nezadovoljan ali ovakve stvari gdje se ljudima omogući da kažu ono što oni smatraju da treba da kažu su za mene jako bitne. Kad se govori o nečemu što može proizaći iz tih priča, to su neke činjenice. Pa valjda ćemo stvoriti pretpostavku da imamo odgovornu vlast u svim segmentima pa i u onom sudskom koji će na osnovu tih izvještaja, ukoliko nađu da postoje neke indicije da je neko počinio zločin, preduzeti mjere, to je obaveza. Taj izvještaj, te komisije s preporukama biće dostavljen i tužilaštvu. I SIPA-ma ako budemo imali povjerenje u njih jer, ne zaboravite, na kakav ružan način se propagira saradnja građana sa svim sigurnosnim službama. Usudi se pa nazovi. Da li je to poruka mafije građanima, usudi se pa nazovi ako smiješ ili policije, zašto da se ja usudim kad mi je to obaveza. Ta sama poruka pokazuje u kojoj mi zemlji živimo. I sigurno da će bit nepovjerenja u ove institucije dok još uvijek mnogi ljudi koji možda nisu ratni zločinci ali su imali nekakav udjel u nečasnim radnjama ili su sprečavali da se istina sazna. Takvih je danas mnogo. Dok takvi ljudi sjede u tim institucijama ja kao građanin neću imati nikakvog apsolutno povjerenja u njih. Meni je drago ovo što si ti, bit će knjiga pamćenja, knjigu sjećanja, biće izvještaji, biće na kraju sumarni izvještaji sa svojim preporukama. Al opet, poštujući žrtvu i to smo se dogovorili, niko neće imati pravo da objavi ime i prezime neke žrtve ako ona to ne želi, jer mi imamo danas i zaštićene svjedoke u sudskom postupku pa se čuva. Apsolutno poštovanje čovjeka kao ljudskog bića. I ovo što ste vi rekli, to je istina i to je nesporno da običan čovjek i danas ispašta. Al hajmo uzet nešto što je mafija radila na jedan najpogubniji način jer su unovčili krv i uvijek su saradivali i 91. , 92., 93. i 94., 95., hajmo pokušat i mi, bez obzira na neku bol, pokušat saradivat i nikad neću prihvatit da živim u državi u kojoj ću živjet, ne znam šta to znači, jedan pored drugog jer to je samo u glavi, to je jedna vrsta bolesti od koje se mi moramo liječiti. Ja opet živim u jednom gradu u kojem živimo zajedno kao ljudska bića, pa pokušati se svest na onaj naš prirodni identitet, da smo mi ljudska bića, da smo muško, žensko, crni, bijeli, žuti, crveni, a onda ono ostalo. Vratimo se onom prvom, tvrdim vam da ćemo opet živjeti zajedno jer to nije usud nego to je ljudska, apsolutno potreba. I da ne zaboravim: imate izjave, ja bih želio da vas zamolim, ko želi da to potpiše, da podrži jednu ovakvu ideju, pazite, vi ćete aktivno učestvovati u ovome, naročito udruženje žrtava, imaćete jednu aktivnu poziciju u svemu ovome, da potpišete izjavu o pristupanju ovoj Koaliciji, Koaliciji za osnivanje regionalne komisije. Dobili ste u vašim materijalima to, ja sam nešto rekao. Izvini, daću ti riječ, zato što mi je ovdje nešto. Ja sam spomenuo vjerske zajednice ali ja ne volim govoriti kad njih nema ovdje ali sam smatrao da je potrebno samo reći da mogu učiniti veliku stvar, veliku stvar u zbližavanju ljudi na način, to je moj stav, da se vrate onim izvornim principima religije kako se danas kaže moderne religije i da afirmišu one vrijednosti koje je obaveza svih nas a posebno njih jer u suprotnom neće sigurno ispuniti zadaću prema Bogu. Ali ja ne znam da li ovdje ima iko od predstavnika vjerskih zajednica.

Ženski glas: ja sam htjela da interveniram

Vehid Šehić: Eh, dobro je, intervenirajte. Evo vi ste na redu. Pa ćemo privodit kraju.

Mirsad Cero: Hvala va lijepa za vrijeme koje ćete me slušati. Možda budem naporan al nastojaću biti kratak. Naime, zovem se Mirsad Cero i predstavljam Medžlis islamske zajednice u Livnu. Cio ovaj vaš projekat koji ste pokrenuli i o kojem mi zaista, moram priznati, ne znamo mnogo al eto pokušali smo da dobijemo neke informacije i došli smo do jednog jednostavnog zaključka a to je da čestitamo pokretanju Inicijative od strane svih nevladinih organizacija, sektora nevladinih svih zemalja nastalih raspadom prošle Jugoslavije. **Sušтина je detektovati zločinca i ako ništa, tu moralnu satisfakciju dati žrtvi.** Ne bih želio puno pričati o tome da li je agresija, da li je građanski rat, želio bih se

uokviriti u vašu temu a to je zločin i žrtva. Žrtve nema manje i veće. Svaka je žrtva jednaka. Pred Bogom smo svi jednaki tako da bi trebala bit svaka žrtva jednaka. Posebno ako se radi o civilu, starcu ili djetetu. Njih bi posebno izdvojio. Što se tiče druge stvari, koja me je veoma zaintrigirala kao osobu a to je izjava gosp. Aleksandra o mladom čovjeku. Svako društvo leži na mladom čovjeku i on je nosilac budućnosti. S tim u vezi malo bih samo rekao, riječ moral u društvu i etiku kao nauku o moralu. Gdje je naš moral i kako ćemo mi svi završiti kao normalni ljudi, bez obzira da li smo bili žrtve ili nismo bili žrtve. U društvu u kojem živimo pričamo i cijenim da se zapiše, da se zove ovako ili onako ova knjiga, ali kako s tim mladim čovjekom koji danas gađa sa stolicom, da citiram govornika i da ima pušku ubio bi. Koga ćemo mi natjerati da taj zločin u budućnosti bude u što je moguće manjoj mjeri? I na koji način? Ne znam koliko mogu biti naši predstavnici i u zakonodavnoj i u izvršnoj a posebno u sudskoj vlasti sposobni da se ponesu s ovim teretom, s ovim bremenom koje pritiska svakoga normalnog čovjeka. Hvala.

Vehid Šehić: Hvala velika, samo malo, polako. Izvolite.

Jozo Vidović: Samo bi tribo na Željkinu izjavu repliku jednu dati. Ne možemo mi etiketirati ni jednu vojnu formaciju ni političku strukturu u svezi dogođenih zločina. Mnogi su ljudi iz koristoljublja, bio sam u prošlom ovome govoru kazao obukli odoru, uzeli pušku nisu ni u kakvoj vojnoj formaciji bili nego su to bili lopovi. Kao što i sada ima, evo koliko ima provaljenih kuća, koliko ima obitelji, eno na vijestima slušam po Hrvatskoj, ušo, pobio obitelj i popljačko i odnio. A rat je bio samo jedna slobodarska, kako da kažem slobodarsko vrijeme za zločine na koje ljudi sa crnim svojim mislima mogli to obavljati nesmetano. I takove žrtve ne možemo pripisivati ni politici ni postrojbi ni bilo kome. A kako ga pronaći? Nikako. Noć svjedoka nema, ne zna se ko je uradio. I za ovaj što je zapaljen, ko zna ko ga je zapalio? S kim je se on zamjerio, prije rata, s kim? I dan danas zločini se dešavaju. Nemara nije u okrilju politike, osobni interesi su jedno a ovo drugo. Normalna stvar, dešavalo je se i po ovoj i po onoj osnovi ti zločini. Na kraju, ne smijemo mi baš tako ni otvoreno ljude imenovati. Znaš, ako tebe ubije dobro je, ako ti ubije obitelj još tri put veća boljka.

Vehid Šehić: Ja se zahvaljujem al ovde moram nešto reći. Vi ste u pravu da je bilo i takvih. Ali sigurno da je bilo daleko više ono što je organizovano u sklopu nečeg. I to je činjenica. Kad govorite o odgovornosti ja znam da je teško utvrđivati sve. Međutim, tu je politika ili vlast apsolutno odgovorna ako ništa nije preduzela. Ako ništa nije preduzela ona se s tim solidarizovala onda je apsolutno odgovorna tako da jedan vid odgovornosti će uvijek postojati. Ja se slažem s vama da treba biti jak oprezan kad se kaže da je neko ratni zločinac jer to bi ipak trebali ostaviti sudu. Ali odgovornost politička će postojati ako država ništa nije preduzela i ne bi želio sad da odemo u neku, možemo mi o tome kasnije raspravljati, razumijete, ovo je ipak jedna tema gdje mi pokušavamo ne da optužujemo bilo koga nego da utvrdimo na određeni način, određene činjenice a niko od nas nema pravo da na osnovu tih činjenica da nekog optuži, to će opet raditi institucije ove države za koje ja mislim da će štititi većinu u budućnosti a ne manjinu kao što imamo sad. To su neke stvari o kojima mi trebamo voditi računa. Javila se Sonja.

Sonja Garić: Ja sam samo htjela zahvaliti gospodinu iz Islamske vjerske zajednice što je danas došao na današnji skup jer mi smo pozvali predstavnike sve tri vjerske zajednice u Livnu. Livanjski pop se ispričao i rekao je da on danas ima jedan važan i neodgodiv sastanak u Sarajevu a predstavnici katoličke zajednice su rekli da organizuju, ustvari, danas se organizira skup katoličke mladeži u Livnu tako da su i oni ispričali današnji svoj nedolazak. Hvala vam ljepa.

Vehid Šehić: Eugen, izvoli.

Eugen Jakovčić: Evo nadam se da će i kolega Trifunović i završna riječ našeg dragog Vehida, ja moram reći vrlo kratko da sam, između ostalih, jedan od razloga zašto sam i pristao doći u Livno je, jer sam znao da će uz moderaciju gosp. Vehida sve imati jedan emotivniji ton i da se nećemo izgubiti u nekim birokratskim elementima i da ćemo negdje čini mi se, vama uspjati prenijeti suštinu ovog procesa o kojem tu govorimo već nekoliko sati. Moram izreći neke svoje osobne dojmove da sam zaista zahvalan i dirnut sam, prije svega, vašom iskrenošću. Nadam se gosp. Delalić da ćete pronaći zapravo tu istinu o kojoj govorite i da ćete između ostalih, ali ovo Vam zaista iskreno govorim, suosjećajući se sa svim što ste prošli zapravo negdje i u ovom procesu pronaći odgovor na brojna Vaša pitanja kao, isto tako se zahvaljujem i gosp. Jozi Vidoviću i zapravo onaj Vaš neki osobni, obiteljski rezime je isto tako potresan i strašan i imao je na momente jedan katarzičan moment iono što ću pamtiti nakon ovih Konzultacija je gosp. Delaliću upravo ono o čemu ste Vi govorili a isto tako i jedna reakcija gosp. Vidovića u kojoj sam, opet kažem, možda na jedan svoj, osobni način osjetio taj jedan katarzični moment kojim se negdje uspio približiti Vama. Želio bih se približiti Vama i stvoriti jednu dobru platformu na kojoj možemo zapravo, na kojoj vaša sredina može graditi neko bolje sutra jer cijelo vrijeme govorim o tom suočavanju s prošlošću ali zapravo u tom neakvom emotivnom i simbolično razini ali i sa onim što su prošli, iskustva drugih ali i ovo svježije sjećanje s puta u Njemačkoj apsolutno i u ekonomskoj i u brojkama prosperitet jedne zemlje je išao onako kako je išao njen proces suočavanja s prošlošću.

Prema tome to suočavanje s prošlošću ne znači samo jedan eto tako, za neke bitan, za neke nebitan mehanizam on itekako znači za cijelu atmosferu u jednom društvu. A isto tako hvala vam što smo u ovih nekoliko sati uspjeli vidjeti svu bremenitost i težinu zapravo života u ovoj zajednici i sve ono zapravo što je rat sa sobom donio. Ja vam se stvarno zahvaljujem i evo, nadam se da će kolege još evo imati nekoliko riječi.

Aleksandar Trifunović: Pa ja bih, ne znam sad, većina ljudi kad bi ih pitali, da li bi sada ovu subotu iskoristili da sjede sa nekim društvom i piju kafu, roštiljaju, provedu negdje dan sa svojom porodicom 95 posto ili 99 posto ljudi bi reklo pa naravno da bi ga potrošio tako, ne bi sjedio i pričao o teškim stvarima o kojima se u ovoj zemlji rijetko priča. Svi znamo da su one tu ali, ja mislim da je to nešto je Selimović rekao u jednom svom romanu, ali se stidimo kao gubave djece, kao nečega što trebamo stalno sakrivati ali te stvari zbog toga što mi o njima ne pričamo nisu manje, one su i dalje tu. Svaki, svaka vaša riječ učinila je tu tišinu, sramnu tišinu o stvarima koje su se dešavale manjom i na neki način svi smo doprinijeli i u Livnu i u Podgorici i u Prištini i u svim gradovima u kojima radimo na tome da se na neki način ova priča pokrene sa mrtve tačke. Vama je ustvari, najteže koji ste preživjeli te teške stvari i lične tragedije u suštini vi ste nosioci ovog projekta. Ono što smo uspjeli danas je ustvari da smo nas trojica malo pričali a da ste vi pričali puno. To je suština i drago mi je da ste se otvorili. To je, ja bih rekao, to je jako bitno. Negdje na tragu toga je u suštini neka poruka jednog od najvećih mislilaca na temu holokausta i čovjeka koji je preživio Auschwitz gosp. Levi koji je rekao ustvari suštinsku misao: Desilo se i može se desiti opet. To je sve što treba da razmišljamo. Znači ovdje smo zbog toga čini mi se, vidim tu smisao ovog današnjeg, subotnjeg dana koji smo proveli ovdje da se takve stvari ne ponove. To je suština. Ne da se zbrojimo zbog brojki nego da se to više ne ponovi. I vratiću se opet, meni je ta misao jako bitna, da pokobamo konačno naše mrtve da im damo to elementarno poštovanje, da pustimo ih da počivaju u miru. Ja mislim da sve religije šalju na onaj svijet mrtve s tom porukom da počivaju u miru. Kakvi smo to ljudi ako ćemo stalno mahati kostima, ako ćemo ih stalno iznositi a pri

tome ne poštovati mrtvog ni onog drugog a kamoli na taj način poštovati svog. Hvala vam još jednom i ja se nadam da ću imati priliku da se vidimo u nekoj drugoj prilici.

Vehid Šehić: Ev na kraju ću i ja se stvarno zahvaliti meni je uvijek lijepo u Livnu zato što nikada nismo imali neku situaciju koja bi mogla da pokvari jedan dijalog među ljudima pa i ona vremena od 97. i 98. kada je bilo daleko teže bio je taj jedan civilizacijski dijalog i kultura dijaloga koja je bila izražena ovdje. Ja mogu samo nešto reći, to je najviše što boli ljude danas, da nepravda koja je njima učinjena u ratu i vama i vama je nastavljena danas na jedan drugi način. I to je taj problem s kojim se mi moramo suočiti. A nepravda je da ne možete ostvariti svoja prava, nepravda je da neki koji su vama činili nepravdu i dalje kroje našu sudbinu i mislim da je ovo samo dokaz. Kaže se izgradnja mira da, i niko nije izgradio mir nego je stalna borba za tom izgradnjom i naša je trajna borba za činjenicama, trajna borba za nekom pravdom, kažu da je ona utopija al to je ono što teoretičar kažu to je razlog zašto se za nju treba uvijek boriti da bi ono zlo koje živi u svima nama ostalo samo tačka u našim životima a ne da bi ovladali nama. Nažalost, u nekim dijelovima života i istorije ta, to crnilo preovlada ljudskim umom i onda ne treba čuditi zašto dolazi se do zločina koje smo nažalost i mi živjeli na ovim, ili nepravdi koje smo živjeli na ovim područjima. Ja vjerujem da ćemo mi možda u nekom dugom znači, 2010. imati jedan sličan skup možda malo šireg oblika da ipak vam prezentujemo šta je to urađeno u ovom vremenu. Neki od nas ćemo se vidjati i na ovim nekim drugim konsultacijama, meni je žao što još nije bilo više udruženja žrtava ali je vama velika hvala jer danas je lijep dan u Livnu, danas je 9. maj, dan kojeg sigurno svaki normalan čovjek treba da posebno obilježi a i dan upozorenja da nije nažalost, i tu sam uvijek bio protivnik onih koji su rekli da je pobijeđen fašizam. Nije pobijeđen bio fašizam ni 9. maja 45., ni 2. 9. kada je završen Drugi svjetski rat, on je samo u jednom trenutku potisnut negdje ustranu a vidimo kako, vrlo često u raznim oblicima zna, što bi se reklo zvjesrki vaskrsnuti i ponovo ugroziti ljudski rod. Hvala velika i evo na kraju Sonja možda ima nekih.

Sonja Garić: Evo ja sam počela, pa ja bih i završila. Zahvalila bih najprije našim gostima koji su dali sve od sebe da nam svima predoče proces u koji se mi svi moramo unijeti svoju pozitivnu energiju. Svima bih vama zahvalila na vašem odvojenom vremenu i zamolila bih vas sad za, u Bakusu organiziramo ručak, zamolila bih vas znači svi idemo u Bakus a naši gosti koji dolaze sa strane imaju troškove goriva. Gđa Nađa Borić, moja kolegica koja radi s nama u *Centru za gradjansku suradnju* će svima onima koji znači dolaze sa strane isplatiti putne troškove. Još jednom hvala vam ljepa i zahvaljujem našim gostima.